

ΠΡΑΞΗ:

**«ΘΑΛΗΣ-ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ-
Το ανθρώπινο δυναμικό ως βασική συνιστώσα της αναπτυξιακής δυναμικής και
διαφοροποίησης των περιοχών: Η περίπτωση της Ελλάδας»**

Κωδικός MIS 380421

ΥΠΟΕΡΓΟ:

**«Το ανθρώπινο δυναμικό ως βασική συνιστώσα της αναπτυξιακής δυναμικής
και διαφοροποίησης των περιοχών: Η περίπτωση της Ελλάδας»
και α/α «01»**

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ:

**«Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (Ε.Π.Ε.Δ.Β.Μ.) 2007-2013
Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων**

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 11:

**«Ενίσχυση του ανθρώπινου κεφαλαίου για την προαγωγή της έρευνας και της
καινοτομίας στις 3 Περιφέρειες Σταδιακής Εξόδου»**

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΠΡΑΞΗΣ:

«ΘΑΛΗΣ»

Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.) και από εθνικούς πόρους, μέσω του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (Π.Δ.Ε.) του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων

Παραδοτέο

**Παραδοτέο Π4.1.1: Ένα άρθρο προς υποβολή σε επιστημονικό περιοδικό
ΥΔ4.1: Βιβλιογραφική επισκόπηση
Δράση 4: Μελέτες περιπτώσεων τοπικών πρωτοβουλιών**

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Συντάκτες : Σκορδίλη Σοφία, Χατζημιχάλης Κωνσταντίνος, Αρτελάρης Παναγιώτης,
Μελισσοουργός Γεώργιος

Για την εκπόνηση του παραδοτέου απασχολήθηκαν τα κάτωθι μέλη της ομάδας έργου :

ΜΕΛΗ ΚΥΡΙΑΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ (Κ.Ε.Ο.)

ΣΚΟΡΔΙΛΗ ΣΟΦΙΑ

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΜΕΛΗ ΟΜΑΔΑΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ (Ο.Ε.Σ.)

ΑΡΤΕΛΑΡΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΜΕΛΙΣΣΟΥΡΓΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Θεσσαλονίκη, 30/11/2015

1

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Ερευνητικό Πρόγραμμα ΘΑΛΗΣ

Το ανθρώπινο δυναμικό ως βασική συνιστώσα της αναπτυξιακής δυναμικής και διαφοροποίησης των περιοχών: Η περίπτωση της Ελλάδας.

ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4

Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Σκορδίλη Σοφία

Αρτελάρης Παναγιώτης

Χατζημιχάλης Κωνσταντίνος

Μελισσοουργός Γεώργιος

Δ4. Μελέτες περιπτώσεων τοπικών πρωτοβουλιών

Παραδοτέο Π4.1.1: Ένα άρθρο προς υποβολή σε επιστημονικό περιοδικό

2

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ 4.1.1

Ανάπτυξη/κρίση, τοπικότητα και ανθρώπινο δυναμικό στο τοπικό παραγωγικό σύστημα γουνοποιίας της Καστοριάς

Παναγιώτης Αρτελάρης, Κωστής Χατζημιχάλης

Ένα άρθρο προς υποβολή σε επιστημονικό περιοδικό

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Ανάπτυξη/κρίση, τοπικότητα και ανθρώπινο δυναμικό στο τοπικό παραγωγικό σύστημα γουνοποιίας της Καστοριάς¹

Παναγιώτης Αρτελάρης, Κωστής Χατζημιχάλης

1. Εισαγωγή

Η ανάπτυξη/κρίση εμφανίζεται και βιώνεται τοπικά όμως δεν ορίζεται μόνο από τοπικούς, ενδογενείς παράγοντες. Αυτή ήταν μια σημαντική παρανόηση η οποία τροφοδότησε τις θεωρίες και εμπειρίες New Regionalism- (NR) στις δεκαετίες 1980-90. Οι θεωρίες και οι πολιτικές που βασίστηκαν στο NR στην παραπάνω προσέγγιση έδωσαν μονομερή έμφαση στους ενδογενείς παράγοντες της ανάπτυξης. Όμως η ανάπτυξη/κρίση είναι πάντα αποτέλεσμα της διαλεκτικής έντασης μεταξύ τοπικών/ενδογενών και μη-τοπικών/εξωγενών παραγόντων, είναι δηλαδή «παγκοσμιο-τοπική» (*“glocalized”* βλ. και Lee κ.α., 2009; Harvey, 2010; Martin, 2011). Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις εξαγωγικές μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, όπως αυτές της γουνοποιίας στην Καστοριά αλλά και για άλλες παρόμοιες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, οργανωμένες σε συστάδες (cluster).

Από το 1990 ο κλάδος έχει εκσυγχρονιστεί, έχει αναπτύξει καθετοποιημένες μονάδες (εκτροφή γουνοφόρων ζώων, βυρσοδεψία, σχεδιασμός, παραγωγή, εμπορία, εξαγωγές), έχει αναπτύξει σημαντικά δίκτυα σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, εξακολουθεί να είναι έντονα εξαγωγικός και οι κρίσεις που αντιμετωπίζει είναι κυκλικές. Μέχρι σήμερα, σε αντίθεση με άλλους παραδοσιακούς κλάδους εντάσεως εργασίας, το τοπικό παραγωγικό σύστημα της Καστοριανής γουνοποιίας παρουσιάζει σημαντική ανθεκτικότητα και δεν έχει υποστεί τις επιπτώσεις από τη μεταφορά της παραγωγής σε άλλες χώρες (de-localisation), όπως π.χ. η Τρίτη Ιταλία.

Το ανθρώπινο δυναμικό αποτελεί το κύριο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα του κλάδου και της περιοχής. Η παραδοσιακή εξειδίκευση στη γουνοποιία έχει

¹ Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τη Σοφία Σκορδίλη και το Γιώργο Μελισσοουργό που συνέβαλλαν στην επεξεργασία των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου και σχολίασαν προηγούμενες εκδοχές αυτού του κειμένου.

δημιουργήσει τοπική τεχνογνωσία η οποία μεταφέρεται, τυπικά και άτυπα, από γενιά σε γενιά από το 16-17^ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας. Η τοπική αυτή εξειδίκευση αφορά τους/τις εργαζόμενους/ες, τους επιχειρηματίες και τους τοπικούς θεσμούς. Το απόλυτα ειδικευμένο επιχειρηματικό και εργατικό δυναμικό είναι το βασικό γνώρισμα της επιτυχίας του κλάδου και της τοπικής αναπτυξιακής δυναμικής αλλά συγχρόνως αποτελεί και την achilles πτέρνα του: ενώ υπάρχει σημαντική ανανέωση των επιχειρηματιών και της τεχνολογίας δεν συμβαίνει το ίδιο με τους/τις εργαζόμενους/ες. Αποθαρρυσμένοι/ες από τις εργασιακές συνθήκες, τις χαμηλές αμοιβές, την έλλειψη ασφάλισης και την εποχικότητα της εργασίας, οι νέοι και οι νέες της Καστοριάς αποφεύγουν τη σκληρή και ελαστική εργασία των γονιών τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την περιορισμένη ανανέωση του εργατικού δυναμικού και τη δημιουργία ισχυρών αρνητικών πιέσεων στο τοπικό παραγωγικό σύστημα.

Το κεφάλαιο είναι διαρθρωμένο σε πέντε ενότητες με πρώτη την εισαγωγή. Στη δεύτερη παρουσιάζεται σύντομα η θεωρητική συζήτηση για τον ρόλο του ανθρώπινου παράγοντα στην τοπική ανάπτυξη/κρίση και στη τρίτη ενότητα περιγράφεται το τοπικό παραγωγικό σύστημα της Καστοριάς. Η τέταρτη ενότητα αναλύει το ρόλο του ανθρώπινου δυναμικού και τη τοπική αγορά εργασίας και στη πέμπτη ενότητα παρουσιάζονται οι τελικές παρατηρήσεις σε σχέση με τη διεθνή σημασία των προϊόντων πολυτελείας στα οποία ανήκουν τα γουναρικά της Καστοριάς.

2. Θεωρητικά και μεθοδολογικά προλεγόμενα

Ο ρόλος του ανθρώπινου παράγοντα στην τοπική ανάπτυξη/κρίση είναι σημαντικός κυρίως όταν αναλυθεί η συμπεριφορά του ως προς την κατανόηση και στη συνέχεια δράση απέναντι στους μεταβαλλόμενους τοπικούς/μη-τοπικούς παράγοντες. Δεν μας ενδιαφέρουν μόνο τα «στατικά» χαρακτηριστικά που περιγράφουν τον ανθρώπινο παράγοντα μιας περιοχής ως εργατικό δυναμικό, π.χ.

το ποσοστό πτυχιούχων στο σύνολο του πληθυσμού, η ανεργία των νέων, το εισόδημα, η αγορά εργασίας κλπ. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι χρήσιμα αλλά δίνουν την εικόνα μιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής, τότε που έγινε η απογραφή και περιγράφουν ένα «δυναμικό» ανεξάρτητα από τις δράσεις/ενέργειες που κάνει ή δεν κάνει. Ιδιαίτερα σήμερα σε συνθήκες κρίσης έχουν ενδιαφέρον οι ενέργειες/παραλήψεις των τοπικών κοινωνικών δρώντων σε παραγωγικές πρωτοβουλίες και πως αυτές διαφοροποιούνται κοινωνικά και γεωγραφικά. Τα ίδια ερωτήματα ισχύουν και αντίστροφα, για «αρνητικά» αποτελέσματα: πως και σε τι βαθμό συμβάλουν οι ενέργειες/παραλήψεις κοινωνικών δρώντων στο κλείσιμο μιας επιχείρησης, στην κακοδαιμονία ενός τοπικού θεσμού ή ενός συνεταιρισμού και ποια είναι τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου παράγοντα που συνέβαλαν στα παραπάνω. Το κυρίαρχο σημερινό πλαίσιο θεωριών και πολιτικών περιλαμβάνει εκτός από τα νεοκλασικά οικονομικά και τις νεοφιλελεύθερες εκδοχές τους, την NR που αναφέραμε παραπάνω, τη Νέα Οικονομική Γεωγραφία (ΝΟΓ) και την Εξελικτική Οικονομική Γεωγραφία (ΕΟΓ). Το πλαίσιο αυτό τροφοδοτεί σήμερα με ιδέες τις πολιτικές περιφερειακής/τοπικής ανάπτυξης των περισσότερων χωρών του παγκόσμιου Βορρά αλλά και των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Ενδεικτικά μεταξύ άλλων βλ: Cooke και Morgan (1998), Amin και Thrift (1992), Asheim (2000), Becattini (1990), Storper (1997), Scott (1988), Krugman (1991), Fujita και Krugman (2004), Venables (1996); για ΕΟΓ βλ. το αφιέρωμα στο: *Economic Geography* 85(9), 2009).

Το πλαίσιο αυτό άντλησε εμπειρίες και υποδείγματα, μεταξύ άλλων, από περιφέρειες και τόπους του Ευρωπαϊκού Νότου (κυρίως Τρίτη Ιταλία) τις οποίες ανέδειξε σε πρότυπα επιτυχίας. Οι υποστηρικτές των θεωριών αυτών αγνόησαν τις βασικές συνθήκες άνισης καπιταλιστικής ανάπτυξης και όταν οι περιφέρειες/τόποι-υποδείγματα γνώρισαν με τη σειρά τους κρίση (δεκαετίες 1980 και 1990 και μετά το 2009) έμειναν ένοχα σιωπηλοί ή αναζητούσαν δικαιολογίες χωρίς να αμφισβητούν τα δικά τους επιχειρήματα. Μαζί με την κρίση των περιοχών-υποδείγματα οι

κυρίαρχες θεωρήσεις τοπικής/περιφερειακής ανάπτυξης διέρχονται και αυτές αντίστοιχη βαθιά κρίση (Hadjimichalis και Hudson, 2014).

Ο ανθρώπινος παράγοντας στις κυρίαρχες θεωρήσεις εμφανίζεται και αναλύεται με αναφορά σε τέσσερις κυρίως κατηγορίες-ομάδες δρώντων: (α) καινοτόμοι επιχειρηματίες (ιδιώτες, συνεταιρισμοί), (β) ευέλικτο και καλά εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, (γ) τοπική διοίκηση που υποστηρίζει τις επιχειρήσεις, και (δ) τοπική κοινωνία που στηρίζει τις παραγωγικές δράσεις και αναπαράγει το ανθρώπινο δυναμικό. Για τις παραπάνω κατηγορίες αναλύονται κάποια γενικότερα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάτω από το γενικό όρο κοινωνικό ή πολιτισμικό κεφάλαιο και γίνεται προσπάθεια να ποσοτικοποιηθούν και να ελεγχθούν πόσο είναι «ενθυκευμένα» στη τοπική περιοχή και στις ρουτίνες που επικρατούν στις επιχειρήσεις. Επειδή ασχολούνται μόνο με επιτυχημένα υποδείγματα επιχειρήσεων και περιφερειών/τόπων υποθέτουν ότι όλα τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου παράγοντα και στις τέσσερις κατηγορίες συμβάλουν θετικά στη τοπική ανάπτυξη. Δυο σημαντικές δυναμικές παράμετροι που δεν αναλύονται είναι η δημογραφία και οι δυνατότητες-επιλογές τοπικής απασχόλησης των νέων. Και τα δυο διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο όχι μόνο στην ανάπτυξη ενός τόπου αλλά ακόμη και στην απλή επιβίωση του. Ενώ ουσιαστικά ασχολούνται με τις τοπικές αγορές εργασίας ξεχνούν ότι η εργασία στον καπιταλισμό είναι εμπόρευμα και καθορίζεται με ταξικές, κατά φύλο και εθνοτικές σχέσεις, δεδομένα που επιβάλλουν ανάλυση για τις συγκρουσιακές σχέσεις που διέπουν την εργασία ή την απουσία της. Και βέβαια ασχολούνται μόνο με τους/τις τυπικά εργαζόμενους/ες και αγνοούν εντελώς τους/τις άτυπα εργαζόμενους/ες και τους/τις μετανάστες/ριες, τις εργασιακές σχέσεις, τις παράνομες δραστηριότητες κ.α.

Τη τελευταία εικοσαετία ο ανθρώπινος παράγοντας στην τοπική/περιφερειακή ανάπτυξη αναλύεται με τον όρο *ανθρώπινο κεφάλαιο* και συνοδεύεται με όρους όπως κοινωνικό, πολιτισμικό, δημιουργικό κεφάλαιο, ιδίως

στις περιοχές-πρότυπα και στα μεγάλα αστικά κέντρα. Όπως έχει ήδη αναλυθεί (βλ. Fine, 2002; de Filippis, 2002; Φουτάκης, 2004; Hadjimichalis, 2006; Χατζημιχάλης, 2007), η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι ιδιαίτερα προβληματική παρά το γεγονός της ευρύτατης χρήσης της. Το βασικό πρόβλημα με τις θεωρίες του ανθρώπινου κεφαλαίου (όπως και με το κοινωνικό κεφάλαιο και το πολιτισμικό κεφάλαιο), είναι η ασαφής χρήση της έννοιας «κεφάλαιο». Στα κλασσικά οικονομικά κεφάλαιο είναι η απαίτηση σε μελλοντικά κέρδη και η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στα νεοκλασσικά οικονομικά το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι από τους βασικούς συντελεστές παραγωγής σε μια παραγωγική συνάρτηση. Όπως έδειξε όμως ο Μαρξ, το κεφάλαιο δεν είναι «πράγμα» αλλά κοινωνική άνιση σχέση η οποία στις καπιταλιστικές κοινωνίες έχει ταξικά χαρακτηριστικά. Οι εργαζόμενοι, άνδρες και γυναίκες οι οποίοι επενδύουν στον εαυτό τους μέσω της εκπαίδευσης και της απόκτησης γνώσεων/ικανοτήτων και αντιμετωπίζονται ως εν δυνάμει καπιταλιστές, πωλούν στην αγορά εργασίας την εργατική τους δύναμη αναζητώντας υψηλότερες απολαβές λόγω επενδύσεων στον εαυτό τους. Τα άτομα, υποτίθεται, έχουν ελεύθερες επιλογές χρόνου και εργασίας (είδος, τόπος) που απαιτούν διαφορετικά προσόντα τα οποία έχουν αποκτηθεί από τις επενδύσεις σε γνώση που έχει κάνει καθένας ατομικά.

Οι παραπάνω θεωρήσεις δεν κρίνονται επαρκείς για τη δική μας προσέγγιση. Χρησιμοποιούμε στη θέση τους τις θεωρίες και τις ερευνητικές πρακτικές για τις τοπικές αγορές εργασίας (Paci, 1972; Mingione, 1988; Massey, 1985/1995; Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997/2003) και εστιάζουμε στους κοινωνικά δρώντες σε τοπικό επίπεδο, αναγνωρίζοντας τη σημασία των εξωγενών παραγόντων. Σε τοπικό επίπεδο στην Καστοριά δρουν κοινωνικά οι επιχειρήσεις γουνοποιίας όλων των μεγεθών και κατηγοριών, οι πάσης φύσεως εξυπηρετήσεις των επιχειρήσεων, οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες, οι τοπικές επαγγελματικές και συνδικαλιστικές ενώσεις, οι συνεταιρισμοί, οι τοπικοί εκπρόσωποι κεντρικών οργανισμών και φορέων (π.χ. τράπεζες, βαθμίδες εκπαίδευσης, ΟΑΕΔ, ΙΚΑ, εφορίες κ.α.), η τοπική

διοίκηση (δήμος, αποκεντρωμένη περιφέρεια), οι πολιτισμικοί φορείς, άλλες κοινωνικές συλλογικότητες, κ.α. Από τα παραπάνω και επειδή μας ενδιαφέρει ως συνολική έρευνα ο ρόλος του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού, εξαιρέσαμε τις μεγάλες βασικές υποδομές που σχεδιάζονται ή έχουν κατασκευαστεί από το κράτος και τις υπηρεσίες και τους οργανισμούς κάθε είδους που είναι παραρτήματα κρατικών κεντρικών υπηρεσιών/οργανισμών αλλά δεν έχουν σχέση με τη γουνοποιία (π.χ. ΔΕΗ, ΟΤΕ, εφορίες, σχολεία, νοσοκομεία, στρατό, πανεπιστήμια, κλπ.). Αντίθετα, όμως, μας ενδιαφέρει η πολλαπλή απασχόληση στο δημόσιο και στη γούνα, όπως και η πιθανή καινοτομία που προέκυψε από πανεπιστήμιο ή ΤΕΙ και αφορά τον κλάδο και την περιοχή.

Τα βασικά ερωτήματα της έρευνας ήταν: α) ποια είναι τα στοιχεία της παραγωγικής, εξαγωγικής, εργασιακής και οργανωτικής αναδιάρθρωσης του κλάδου από το 2001 μέχρι σήμερα, την περίοδο της κρίσης β) ποιες είναι οι δικτυώσεις των επιχειρήσεων και σε ποιο βαθμό ολοκληρώνονται στην ευρύτερη περιοχή γ) αν το επιχειρηματικό και εργατικό δυναμικό εξακολουθεί να είναι «τοπικό», πως αναπαράγεται και ποιες οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει (ηλικίες, εκπαίδευση, «κλειστές» εξειδικεύσεις, εργασιακές συνθήκες, αμοιβές κλπ) δ) αν και πως συνδράμει το κράτος, η ΤΑ και άλλοι θεσμοί (πχ. το κέντρο έρευνας και έκθεσης γούνας, οι σχολές μαθητείας κ.α.) το τοπικό παραγωγικό σύστημα ε) αν η τοπική κοινωνία εξακολουθεί να στηρίζει την παραγωγή γούνας, με ποιο τρόπο και πως βιώνει τη σημερινή κρίση στ) αν η παραγωγική εξειδίκευση στη γούνα έχει βοηθήσει στην επιβίωση της Καστοριάς σε συνθήκες γενικευμένης κρίσης και ποιες ήταν οι πρωτοβουλίες/παραλήψεις των τοπικών δρώντων.

Τα ερωτήματα αυτά, εκτός από τη βιβλιογραφική ενημέρωση, προσεγγίστηκαν με τα παρακάτω βήματα:

1. Ανάλυση (α) πρόσφατης κλαδικής μελέτης για τη γούνα, (β) στοιχείων του τοπικού βιομηχανικού επιμελητηρίου και των τοπικών επιχειρηματικών

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

συνδέσμων, (γ) τοπικών δημογραφικών χαρακτηριστικών. Σύγκριση με παλαιότερες καταγραφές.

2. Χαρτογράφηση του τοπικού παραγωγικού συστήματος (ΤΠΣ) (με την έννοια της τοπικής αγοράς εργασίας και του cluster) και εντοπισμός των βασικών συνιστωσών του δικτύου. Σύγκριση με παλαιότερες καταγραφές.
3. Οργάνωση αντιπροσωπευτικού δείγματος από όλες τις επιχειρήσεις της περιοχής και αποστολή ηλεκτρονικά σύντομου ερωτηματολογίου. Έγινε αποστολή 320 δικών μας ερωτηματολογίων με ευθύνη του Συνδέσμου Γουνοποιών «Προφήτης Ηλίας», αλλά η ανταπόκριση ήταν πολύ περιορισμένη και έτσι δεν έγινε περεταίρω επεξεργασία τους. Στη θέση του χρησιμοποιήσαμε πρόσφατα δεδομένα από το αρχείο του Εμπορικού, Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Καστοριάς (ΕΒΕΚ).
4. Σύνταξη ερωτηματολογίου/οδηγού για ποιοτική έρευνα σε επιχειρήσεις, εργαζόμενους/ες και φορείς το οποίο υλοποιήθηκε επί τόπου με συζητήσεις ανοικτού τύπου, οι περισσότερες με μαγνητόφωνο. Αναλυτικά έγιναν συνεντεύξεις με: τέσσερεις εργαζόμενους/ες, τρεις συνδικαλίστριες, έξι επιχειρήσεις (δυο μέσω skype), τέσσερεις φορείς, δυο μαθητές ΟΑΕΔ, δυο με διοικητικούς φορείς. Τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας δεν διεκδικούν αντιπροσωπευτικότητα αλλά φωτίζουν σημαντικές πλευρές των δράσεων του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού.

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Καστοριά συμβάλει στη διερεύνηση του πυρήνα των ερωτημάτων της ευρύτερη έρευνας που έχει αναλάβει η ερευνητική μας ομάδα στο πλαίσιο του προγράμματος «Θαλής». Θέτει τα υποκείμενα, τους τοπικά δρώντες, στο κέντρο της διερεύνησης και η προσωπική επαφή μαζί τους, οι παρατηρήσεις μας και η καταγραφή των απόψεων τους αποτελεί τη συμβολή μας στην ευρύτερη κατανόηση του ρόλου του ανθρώπινου δυναμικού στην τοπική ανάπτυξη/κρίση.

3. Ο κλάδος της γούνας και το τοπικό παραγωγικό σύστημα στην Καστοριά

Ο κλάδος της γούνας είναι ένας από τους σημαντικότερους –σε μέγεθος- εξαγωγικούς κλάδους της εθνικής οικονομίας αλλά και ένας από τους ελάχιστους που παρουσιάζουν ανθεκτικότητα στην τρέχουσα οικονομική συγκυρία. Σύμφωνα με τελευταίες εκτιμήσεις (βλ. <http://www.agronews.gr/?pid=156&aid=111779&la=1>) το μέγεθος των εξαγωγών του κλάδου ανέρχεται στα 400 εκατ. ευρώ ετησίως (θα μπορούσε να είχε διπλασιαστεί στα επόμενα τρία χρόνια αν δε υπήρχε ο πόλεμος στην Ουκρανία), με τις επιχειρήσεις του κλάδου να αγοράζουν το 5%-7% της συνολικής παγκόσμιας παραγωγής γουνοδερμάτων και να διακινούν το 8% - 10% των ετοιμών ενδυμάτων γούνας. Ο κλάδος της γουνοποιίας αποτελεί επίσης ένας από τους λίγους δυναμικούς κλάδους εντάσεως εργασίας το 85% σχεδόν της επεξεργασίας του προϊόντος γίνεται με τα χέρια (Επιμελητήριο Καστοριάς, 2011).

Κύριο χαρακτηριστικό του αποτελεί η γεωγραφική συγκέντρωση, με την πλειονότητα των επιχειρήσεων επεξεργασίας ή παραγωγής γουναρικών να βρίσκονται πρωτίστως στην Καστοριά και, δευτερευόντως, στη Σιάτιστα. Σήμερα, οι ανωτέρω περιοχές αποτελούν το μοναδικό κέντρο παραγωγής και επεξεργασίας γουναρικών στην Ευρώπη αλλά και ένα από τα εναπομείναντα κέντρα στον παγκόσμιο Βορρά, με το μεγαλύτερο μέρος των εργαζόμενων τους να απασχολείται σε αυτόν τον τομέα (Επιμελητήριο Καστοριάς, 2011). Η μεγάλη ανάπτυξη του κλάδου, που έχει συντελεστεί κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, έχει επηρεάσει θετικά (π.χ. αύξηση του ΑΕΠ, σημαντική πληθυσμιακή αύξηση) αλλά και αρνητικά την περιοχή (π.χ. μονοτομεακή εξάρτηση της τοπικής οικονομίας). Ειδικά για την Καστοριά, αξίζει να σημειωθεί ότι αποτελεί τη μοναδική περιοχή-βιομηχανικό σύστημα στην Ελλάδα η οποία είναι συγκρίσιμη με αυτές της Τρίτης Ιταλίας και η εξαγωγική της επιτυχία βασίζεται, σε μεγάλο βαθμό, στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, όπως και σε αρκετές ιταλικές και δευτερευόντως ισπανικές περιοχές (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997/2003).

Ο κλάδος της γούνας στις περιοχές αυτές έχει μακρά ιστορική παράδοση που εκκινεί τουλάχιστον από τον 16^ο αιώνα. Χαρακτηρίζεται από μεγάλες διακυμάνσεις που καθορίζονται από εξωγενείς παράγοντες, από τη διεθνή ζήτηση, δεδομένου ότι σχεδόν το σύνολο της παραγωγής εξάγεται. Πρόσφατα, ιδιαίτερα θετικές επιπτώσεις προέκυψαν από το άνοιγμα της ρωσικής και της ουκρανικής αγοράς, η οποία οδήγησε σε αύξηση της ζήτησης ειδών γούνας και επομένως σε ανάκαμψη του κλάδου, ο οποίος είχε επηρεαστεί αρνητικά από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση του 1987 που είχε οδηγήσει το 75% σχεδόν των επιχειρήσεων του κλάδου σε παύση της λειτουργίας. Σήμερα, παρά την τρέχουσα οικονομική κρίση, ο κλάδος της γούνας εξακολουθεί να αποτελεί το δυναμικότερο κλάδο της οικονομίας της Καστοριάς και έναν από τους ανθεκτικότερους της περιφέρειας και της ελληνικής οικονομίας.

Τα επίσημα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ δεν αποτυπώνουν την πραγματική παραγωγική διάρθρωση της περιοχής μελέτης (σε όρους ΑΕΠ και σε όρους απασχόλησης) επειδή: α) δεν αποτελούν απογραφή (όπως ο πληθυσμός) σε τοπικό επίπεδο, και β) δεν υπολογίζουν την άτυπη παραγωγή και απασχόληση που βρίσκονται διάχυτες στην περιοχή. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ακριβής αριθμός των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον κλάδο της γούνας είναι δύσκολο να προσδιοριστεί εξαιτίας της εποχικότητας και της άτυπης λειτουργίας πολλών από αυτές, ενώ η ΕΛΣΤΑΤ δεν υπολογίζει στον δευτερογενή τομέα τις μικρές οικοτεχνίες οι οποίες εργάζονται φασόν και τους/τις αυτοαπασχολούμενους/ες. Έτσι, ο σχετικός πίνακας 1 υποδεικνύει για το 2009 (το ίδιο συμβαίνει και το 2000) ως σημαντικότερο τομέα στην Καστοριά, τον τριτογενή, αφού το 78.7% του ΑΕΠ και το 69.6% της απασχόλησης σχετίζονται με αυτό τον τομέα. Ο λιγότερο σημαντικός τομέας είναι ο πρωτογενής (3.1% του ΑΕΠ και το 17.4% της απασχόλησης), ενώ ο δευτερογενής – δηλαδή η γουνοποιία είναι σαφώς υποεκτιμημένος - αφού εμφανίζεται μόλις 20,5% του ΑΕΠ και το 26,1% της απασχόλησης σχετίζονται με αυτόν. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα αντίστοιχα ποσοστά είναι σχετικά παρόμοια για τη χώρα αλλά

πολύ διαφορετικά για την Περιφέρεια όπου ο τριτογενής τομέας αφορά μόνο το 45.9% του ΑΕΠ και το 53% της απασχόλησης. Όπως μας δήλωσε επιχειρηματίας της περιοχής «...έχουμε διαμαρτυρηθεί στην ΕΛΣΤΑΤ και στο ΣΕΒ για τα στοιχεία τους αλλά δεν μας ακούν, έχουν και τα δικά τους συμφέροντα» (συνέντευξη, Μάρτιος 2014).

Πίνακας 1: Παραγωγική διάρθρωση στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Ελλάδα), 2000 και 2009

Χωρική Ενότητα	Παραγωγική διάρθρωση (%)											
	2000						2009					
	ΑΕΠ			απασχόληση*			ΑΕΠ			απασχόληση		
	α' γενής	β' γενής	γ' γενής	α' γενής	β' γενής	γ' γενής	α' γενής	β' γενής	γ' γενής	α' γενής	β' γενής	γ' γενής
Ελλάδα	6,6	21,0	72,4	11,8	19,7	68,5	3,1	18,2	78,7	11,2	19,2	69,6
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	9,4	33,4	57,2	16,8	28,3	54,9	4,6	49,5	45,9	18,6	28,4	53,0
Καστοριάς	9,3	14,0	76,7	12,6	27,8	59,6	7,9	20,5	71,6	17,4	26,1	56,5

*2005

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ιδία επεξεργασία

Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Καστοριάς (Ε.Β.Ε.Κ) το 2001, περί τις 3.000 επιχειρήσεις και οικοτεχνίες δραστηριοποιούνται στον κλάδο της γούνας, από τις οποίες 2.217 στην Καστοριά και 750 στη Σιάτιστα και την ευρύτερη περιοχή του Βοΐου (Επιμελητήριο Καστοριάς, 2011). Τα τελευταία χρόνια, έχουν κλείσει αρκετές επιχειρήσεις, ιδίως μικρές οικοτεχνίες που απασχολούσαν 1-3 άτομα (ΓΣΕΒΕΕ, 2009). Σύμφωνα με παλαιότερη μελέτη του ΙΟΒΕ (1999), μόνο ένας μικρός αριθμός επιχειρήσεων απασχολούν περισσότερο από 50 εργαζόμενους (μόλις το 2,5% του συνόλου) αφού η συντριπτική πλειονότητα αποτελείται από μικρές βιοτεχνίες οικογενειακής μορφής (μέχρι 10 εργαζόμενους) (Βλαδίκας και Πιτούλη, 2009). Ο αριθμός των απασχολούμενων στον κλάδο υπολογίζεται το 2011 σε 7.000 - 9.500 άτομα, ανάλογα με την εποχή του χρόνου, ενώ το ποσοστό του κλάδου στο ΑΕΠ της Περιφερειακής Ενότητας (ΠΕ) Καστοριάς κυμαίνεται μεταξύ του 61,5%-67,8% (Επιμελητήριο Καστοριάς, 2011).

Τα πρόσφατα στοιχεία (2014) από το Σύνδεσμο Γουνοποιών Καστοριάς «ο Προφήτης Ηλίας», δείχνουν σημαντική μείωση του αριθμού των επιχειρήσεων και των εργαζομένων σε σχέση με τους υπολογισμούς του ΕΒΕΚ (βλ. πίνακα 2). Εκτός από την κρίση και την αναδιάρθρωση του κλάδου προς λιγότερες και μεγαλύτερες επιχειρήσεις, η διαφορά στις εκτιμήσεις οφείλεται και στο γεγονός ότι το ΕΒΕΚ υπολογίζει τις εγγεγραμμένες επιχειρήσεις στα μητρώα του, χωρίς να γνωρίζει ποιες από αυτές είναι ενεργές.

Πίνακας 2

Τοπικό παραγωγικό σύστημα γουνοποιίας Καστοριάς: μονάδες και απασχόληση 1983-2014

Μεγέθη απασχόλησης	1983		1989		2014	
	Μονάδες	Απασχόληση	Μονάδες	Απασχόληση	Μονάδες	Απασχόληση
1-2	700	2.300	810	2.610	348	696
3-9	510	3.570	730	4.250		
10-19	210	3.400	280	4.100	101	1.313
20-49	30	960	23	690	90	2.250
Άνω των 50	1	90	3	259	4	584
Σύνολο	1.451	10.320	1.846	11.909	543	4.843

Πηγές: Μυλωνάς, 1982, Σύνδεσμος Γουνοποιών Καστοριάς «ο Προφήτης Ηλίας» 1989 και 2014

Σύμφωνα με τον Πρόεδρο του ΕΒΕΕ Καστοριάς (συνέντευξη 5/3/14), η μεγάλη μείωση των μικρών επιχειρήσεων δεν περιόρισε τον κύκλο εργασιών του συνόλου του Καστοριανού παραγωγικού συστήματος, αντιθέτως σε ορισμένες χρονιές αυξάνει. Αυτό οφείλεται στον εκσυγχρονισμό και στην αύξηση της παραγωγικότητας και κερδοφορίας των μεγαλύτερων επιχειρήσεων άνω των 20 ατόμων, οι οποίες είναι περίπου 90 και όλες εξαγωγικές.

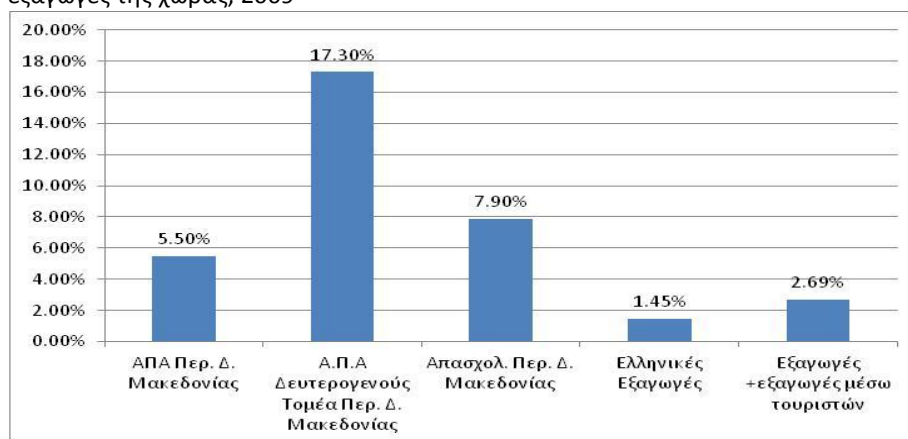
Ο κλάδος της γούνας είναι ξεκάθαρα εξαγωγικός αφού το 99% των προϊόντων εξαγονται είτε άμεσα είτε έμμεσα (π.χ. πώληση σε τουρίστες από ανατολικές χώρες που έρχονται αποκλειστικά για την αγορά γουναρικών), και αυτός είναι ο λόγος που η Καστοριά καταλαμβάνει την έκτη θέση σε εξαγωγικό όγκο (σε απόλυτους μάλιστα όρους) μεταξύ των 51 νομών της χώρας, μετά από Αττική, Θεσσαλονίκη, Βοιωτία, Λάρισα και Μαγνησία (Επιμελητήριο Καστοριάς, 2011).

Το Διάγραμμα 1 υποδεικνύει ότι η συμμετοχή του κλάδου στην συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία της Περιφέρειας είναι 5,5% το έτος 2009 (στην απασχόληση είναι ακόμα υψηλότερα φθάνοντας το 8%) ενώ στην ακαθάριστη

προστιθέμενη αξία του δευτερογενούς τομέα είναι 17,3%. Τα στοιχεία αυτά είναι υπό-εκτιμημένα γιατί δεν περιλαμβάνουν την αδήλωτη παραγωγή και εργασία σε πολύ μικρές μονάδες που λειτουργούν άτυπα. Σημαντικό είναι και το ποσοστό που καλύπτει ο κλάδος όσον αφορά το σύνολο των άμεσων (1,5%) και έμμεσων (2,69%) εξαγωγών της χώρας, ενώ σε επίπεδο περιφέρειας Δυτ. Μακεδονίας οι εξαγωγές γούνας για το 2012 κάλυπταν το 70% της αξίας των συνολικών εξαγωγών (ΣΕΒΕ, 2013)

Διάγραμμα 1. Συνεισφορά του κλάδου της γούνας στην περιφέρεια της Δ. Μακεδονίας και στις εξαγωγές της χώρας, 2009

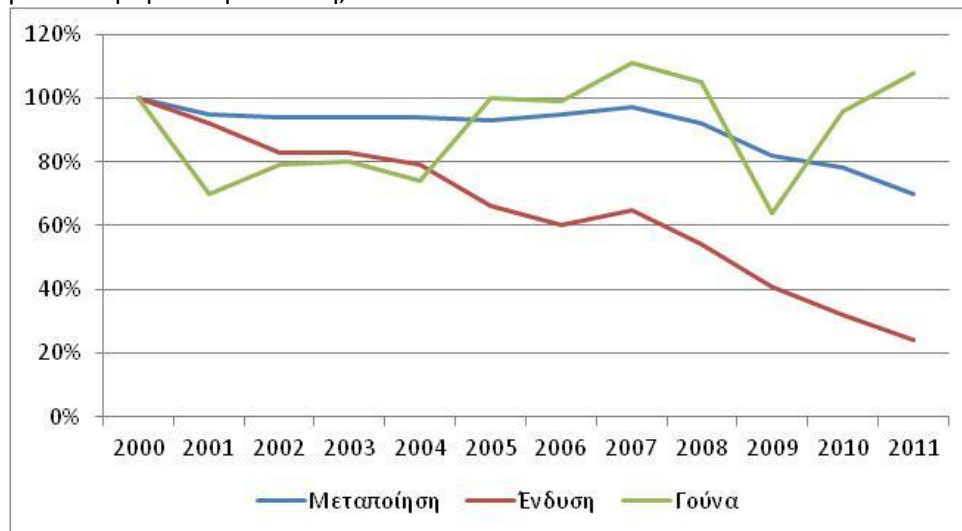
Πηγή: Προσαρμογή από Δαγκαλιδής, 2012:6, (επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat και ΕΒΕΚ)

Το Διάγραμμα 2 δείχνει την εξέλιξη των δεικτών παραγωγής τόσο στον κλάδο της γούνας όσο και στους κλάδους της μεταποίησης και ένδυσης. Σκοπός του δείκτη, ο οποίος καταρτίζεται από την ΕΛ.ΣΤΑΤ σε μηνιαία βάση, είναι η σύγκριση του μεγέθους (όγκου) της εκάστοτε τρέχουσας παραγωγής προς την αντίστοιχη παραγωγή ενός συγκεκριμένου έτους. Όπως φαίνεται, ο κλάδος της γούνας δεν έχει επηρεαστεί σημαντικά από την τρέχουσα οικονομική κρίση, παρά τη σημαντική μείωση που έλαβε χώρα το 2009. Αντίθετα, οι κλάδοι της ένδυσης και της μεταποίησης έχουν υποστεί αρκετά σημαντικές απώλειες, παρουσιάζοντας φθίνουσα πορεία από το 2007 και μετά. Αξίζει να σημειωθεί επίσης το γεγονός ότι ο κλάδος της γούνας παρουσιάζει πολύ έντονες διακυμάνσεις στο σύνολο της υπό-εξέταση περιόδου, σε σχέση με τους άλλους κλάδους που παρουσιάζονται,

ενδεικτικό προφανώς της επίδρασης που ασκεί κάθε φορά η τρέχουσα οικονομική και κοινωνική συγκυρία.

Διάγραμμα 2 . Εξέλιξη των δεικτών παραγωγής (2000=100) στον κλάδο της γούνας, τη μεταποίηση και την ένδυση, 2000-2011

Πηγή: Προσαρμογή από Δαγκαλίδης, 2012:12, (επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ)

Η σημασία του κλάδου της γούνας, από πρόσφατη μελέτη του Πανελληνίου Συνδέσμου Εξαγωγέων (.....), στη τοπική και εθνική οικονομία φαίνεται από την κατάταξη ως προς την αξία των πιο σημαντικών εξαγωγικών προϊόντων της ελληνικής οικονομίας. Τα είδη από γουνόδερμα το 2011 καταλαμβάνουν την 12η θέση, με αξία άνω των 200 εκ. ευρώ - με πρώτα και με διαφορά τα ορυκτέλαια πετρελαίου (6.366,2 εκατ.)- έχουν όμως ξεπεράσει σε αξία πολλά από τα πιο δημοφιλή ελληνικά προϊόντα όπως είναι π.χ. το ελαιόλαδο που καταλαμβάνει την αμέσως επόμενη θέση.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση(Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Ο Πίνακας 3 δείχνει την εξέλιξη των εισαγωγών και των εξαγωγών την περίοδο 2004-2010 στις διάφορες βασικές κατηγορίες προϊόντων του κλάδου². Στον πίνακα, παρουσιάζονται σημαντικές μεταβολές από χρόνο σε χρόνο πρωτίστως για τις εισαγωγές και δευτερευόντως για τις εξαγωγές, υποδηλώνοντας την ευμεταβλητότητα του κλάδου. Η μεγαλύτερη μεταβολή εντοπίζεται το 2009, την απαρχή της κρίσης, - όπου παρατηρείται μεγάλη μείωση τόσο των εισαγωγών όσο και των εξαγωγών. Το επόμενο έτος ωστόσο, επέρχεται σημαντική άνοδος, ιδίως στις εξαγωγές. Το εξωτερικό εμπόριο του κλάδου γούνας συνολικά, είναι πλεονασματικό για όλα τα υπό-εξέταση έτη, όπως φαίνεται από το ποσοστό κάλυψης των εισαγωγών το οποίο κυμαίνεται από 111 έως 157% (τελευταία σειρά του πίνακα). Το ποσοστό αυτό επιβεβαιώνει τον ισχυρά εξαγωγικό προσανατολισμό του κλάδου.

Πίνακας 3. Εξέλιξη των εισαγωγών και των εξαγωγών του κλάδου γούνας, 2004-2010

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Εισαγωγές							
Γουνοδέρματα Mink	120994	142931	171569	150787	192410	77425	106708
Λοιπά Γουνοδέρματα	37605	31450	49021	37467	40869	15068	28030
Αποκόμματα	4368	4635	5206	3550	2534	1235	1997
Γούνες	18629	21677	22084	19072	21199	20285	14354
Σύνολο Εισαγωγών Κλάδου	181596	200693	247880	210876	257012	114013	151089
Εξαγωγές							
Γουνοδέρματα Mink	18574	17473	26103	23098	28144	15818	34801
Λοιπά Γουνοδέρματα	12694	16339	16926	12229	12190	6204	10570
Αποκόμματα	1505	1570	1203	874	926	2219	3827
Γούνες	210964	207901	249956	231283	243348	144549	188255
Σύνολο Εισαγωγών Κλάδου	243737	243283	294188	267484	284608	168790	237453
% Κάλυψης Εισαγωγών	134%	121%	119%	127%	111%	148%	157%

Πηγή: Προσαρμογή από Δαγκαλίδης, 2012: 10-11, (επεξεργασία στοιχείων EUROSTAT)

² Αυξητικές τάσεις έχει παρουσιάσει η παγκόσμια παραγωγή προϊόντων γούνας από το 2000 και μετά. Το μεγαλύτερο μέρος προϊόντων γούνας παράγεται πρωτίστως σε Κίνα, Ελλάδα, Νότια Κορέα και Ρωσία και δευτερευόντως σε ΗΠΑ, Ουκρανία, Αργεντινή, Τουρκία, Ιαπωνία, ενώ το μεγαλύτερο μέρος καταναλώνεται από Ρωσία, ΗΠΑ και Κίνα αλλά και από χώρες της Ευρώπης (π.χ. Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία). Μεγάλους ρυθμούς αύξησης της ζήτησης παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια από χώρες όπως η Κίνα, η Ιαπωνία και η Ν. Κορέα (βλ. Δαγκαλίδης, 2012).

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Η συντριπτική πλειονότητα των εξαγωγών από τις αρχές της δεκαετίας 2000 κατευθύνεται στη Ρωσία (45-55% του συνόλου) και στα Αραβικά Εμιράτα (25-30%) και ακολουθούν με μικρά ποσοστά η Γερμανία, ΗΠΑ, Ιταλία και άλλες χώρες. Ειδικά προς τη Ρωσία από το 2006 τα γουνοδέρματα αποτελούν το σημαντικότερο σε αξία ως προς τον όγκο και ποσότητα ελληνικό εξαγωγίμο προϊόν.

Το τοπικό παραγωγικό σύστημα γουνοποιίας της Καστοριάς, παρά τη σημαντική κάμψη σε αριθμό μονάδων και απασχολούμενων τη τελευταία εικοσαετία (βλ. Πίνακα 2), χαρακτηρίζεται από προσαρμοστικότητα, ευελιξία και ανθεκτικότητα στις μεταλλασσόμενες παγκόσμιες συνθήκες της ζήτησης και του ανταγωνισμού. Συγκαταλέγεται, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, ανάμεσα στα λιγοστά αντίστοιχα ιστορικά παραγωγικά συστήματα στη νότια Ευρώπη τα οποία: α) δεν επέλεξαν το δρόμο της μετεγκατάστασης σε χώρες χαμηλότερου κόστους (de-localisation), και β) δεν χρησιμοποιούν μετανάστες εργαζόμενους. Αντιθέτως έχει υλοποιήσει επιθετικές αναδιαρθρώσεις και εκσυγχρονισμούς στις παραγωγικές μονάδες, στις εξυπηρετήσεις προς τις μονάδες (business services), στους τοπικούς θεσμούς και στις τοπικές/διεθνείς δικτυώσεις οι οποίες του επιτρέπουν να παραμένει ανταγωνιστικό μέχρι σήμερα. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυτά δεν αφορούν το σύνολο των επί μέρους δρώντων του τοπικού παραγωγικού συστήματος, γιατί υπάρχουν έντονες εσωτερικές διαφοροποιήσεις.

Στο διάγραμμα 3 παρουσιάζεται η διάρθρωση του τοπικού παραγωγικού συστήματος γουνοποιίας της Καστοριάς (2014). Περιλαμβάνει: φάρμες εκτροφής γουνοφόρων ζώων (95 συνολικά), δυο μονάδες παρασκευής τροφής για γουνοφόρα ζώα (γνωστές ως «κουζίνες»), βυρσοδεψεία κατεργασίας δερμάτων και βαφεία γουναρικών (50 συνολικά), μεσαίες και μεγάλες εξαγωγικές επιχειρήσεις (άνω των 25 ατόμων) και μικρο-μεσαίες υπεργολαβικές (κάτω των 20 ατόμων) επιχειρήσεις ετοιμών ενδυμάτων και αξεσουάρ γούνας. Εκτός από τις καθαρά παραγωγικές μονάδες υπάρχουν έμποροι που προμηθεύουν πρώτες ύλες στους παραγωγούς

(dealers), επιχειρήσεις λιανικής πώλησης, συνεργεία επισκευών μηχανών, γραφεία συμβούλων και φοροτεχνικών, σχεδιαστές μόδας, τέσσερις μεγάλες τοπικές ειδικευμένες μεταφορικές εταιρίες, κ.α. Όλες οι τράπεζες στην Καστοριά έχουν ειδικό τμήμα για τις επιχειρήσεις γούνας αλλά τέσσερα υποκαταστήματα είναι απολύτως ειδικευμένα και το ίδιο ισχύει για πέντε υποκαταστήματα μεγάλων μη τοπικών ασφαλιστικών εταιριών. Υπάρχουν επίσης ειδικευμένα δικηγορικά γραφεία για τις διενέξεις με επιχειρήσεις εξωτερικού/εσωτερικού όπως και μεταφραστικά γραφεία, δεδομένου των αδυναμιών των ντόπιων επιχειρηματιών.

(εδώ το διάγραμμα 3)

Σε επίπεδο θεσμών υποστήριξης, εκπαίδευσης και αντιπροσώπευσης το ΤΠΣ περιλαμβάνει τρεις συνδέσμους παραγωγών, την Ελληνική Ομοσπονδία Γούνας, ένα σύνδεσμο λιανοπωλητών, το ΕΒΕΕ Καστοριάς, το σωματείο γουνεργατών και το τοπικό Εργατικό Κέντρο, την ΕΔΗΚΑ ΑΕ, τη Σχολή Μαθητείας του ΟΑΕΔ, αριθμό ιδιωτικών ΙΕΚ σχεδιασμού ενδυμάτων από γούνα και το ΤΕΙ Φλώρινας το οποίο παρέχει τεχνογνωσία σε ειδικούς τομείς. Τέλος, υπάρχει το τελωνείο Καστοριάς το οποίο είναι κόμβος για την εισαγωγή πρώτων υλών και την εξαγωγή έτοιμων προϊόντων και ειδικευμένοι εκτελωνιστές σε Καστοριά και Θεσσαλονίκη.

Δυο βασικά διαχρονικά χαρακτηριστικά του τοπικού παραγωγικού συστήματος είναι τα πυκνά δίκτυα υπεργολαβιών και η άτυπη εργασία φασόν σε μικρά εργαστήρια και στα σπίτια (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1987/2003). Υπεργολαβίες και φασόν αυξάνουν την ευελιξία και την προσαρμοστικότητα του ΤΠΣ, λειτουργούν όμως σε βάρος των εργαζομένων και της τοπικής οικονομίας η οποία χάνει φορολογικά έσοδα, ασφαλιστικές εισφορές και, τελικά, παρουσιάζει μικρότερο δυναμισμό από όσο πραγματικά έχει. Όλες οι μεγάλες επιχειρήσεις αναθέτουν σε μικρότερες τμήματα της παραγωγής (συνήθως το ράψιμο και το φοδράρισμα) ή φασόν σε ανεξάρτητους παραγωγούς, συνήθως γυναίκες, οι οποίες εργάζονται με το κομμάτι και χωρίς ασφάλιση (βλ. επόμενη ενότητα). Η πολιτεία αντί να αναγνωρίσει ως εξαρτημένη εργασία το φασόν σε σπίτια ή μικρά εργαστήρια

επέβαλε σε όσους και όσες εργάζονταν με αυτό τον τρόπο να εγγραφούν στο Επιμελητήριο ως αυτοαπασχολούμενοι. Έτσι προέκυψαν οι χιλιάδες ατομικές επιχειρήσεις της Καστοριάς τις οποίες η ΕΛΣΤΑΤ δεν προσμετρά στη βιομηχανική παραγωγή.

Ο πρόεδρος του ΕΒΕΕ Καστοριάς σημειώνει τη σημαντική ποιοτική τομή μετά τη δεκαετία του 1980: η Καστοριά δεν παράγει πλέον για εξαγωγή ημιέτοιμα «πλέτερ από φασκίες»³, αλλά ολοκληρωμένα ενδύματα από ενιαία δέρματα σε πατρόν και design των ίδιων των επιχειρήσεων. Σε αυτή την εξέλιξη βοήθησαν και ορισμένες τεχνολογικές καινοτομίες, όπως ο σχεδιασμός και η κατασκευή στη Θεσσαλονίκη ειδικών, μεγάλων πλυντηρίων για έτοιμα γουναρικά, με οδηγίες των Καστοριανών επιχειρήσεων, τα οποία απέκτησαν και ειδική πατέντα⁴. Όλες οι μεγάλες επιχειρήσεις χρησιμοποιούν CAD και άλλους αυτοματισμούς στην παραγωγή και κάνουν εκτεταμένη χρήση ηλεκτρονικού εμπορίου. Το μέσο κόστος παραγωγής ενός παλτού από ολόκληρα δέρματα βιζόν είναι περίπου 1.500 ευρώ και πωλείται με περιθώρια μεικτού κέρδους 30% (2014).

Συνοψίζοντας, το τοπικό παραγωγικό σύστημα έπειτα από επανειλημμένες αναδιαρθρώσεις έχει προσαρμοστεί στο σημερινό παγκόσμιο ανταγωνισμό με σχετική επιτυχία. Παρουσιάζει ενδιαφέρουσες τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες και έχει βελτιώσει την καθετοποίηση της παραγωγής με πυκνό δίκτυο συνδέσεων «προς τα πίσω», από την εκτροφή γουνοφόρων ζώων μέχρι το σχεδιασμό και την εμπορία τελικών προϊόντων. Η παραγωγή, η επιχειρηματικότητα, οι υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις και το εργατικό δυναμικό διατηρούν τη συνεκτικότητα και την τοπικότητα τους, στοιχεία που το κάνουν μοναδικό στην

³ Φασκίες στην τοπική ορολογία είναι οι λωρίδες φάρδους περίπου 10 εκ. και μήκος 1.20 που ράβονται με τη συναρμολόγηση εκατοντάδων πολύ μικρών αποκομμάτων. Οι φασκίες στη συνέχεια ράβονται σε μεγάλα τεμάχια, 1,20x1,20 μ, τα πλέτερ. Αυτά στη συνέχεια κόβονται στα χνάρια ενός πατρόν και γίνονται τα γνωστά Καστοριανά παλτά από αποκόμματα. Παρά την υψηλή τεχνογνωσία της εργασίας τα πλέτερ έχουν χαμηλότερη προστιθέμενη αξία δεδομένου ότι εξαγονται ως έχουν και έτσι δεν ολοκληρώνεται η διαδικασία κατασκευής του ενδύματος στην Καστοριά.

⁴ Η καινοτομία των μεγάλων αυτών πλυντηρίων έγκειται στη μείωση, μετά το ειδικό πλύσιμο, του βάρους της γούνας κατά 20-30%, στοιχείο που κάνει το γούνινο παλτό ελαφρύ και περισσότερο αποδεκτό. Συγχρόνως όμως μειώνει το χρόνο της «ζωής» της γούνας και έτσι δημιουργείται νέα ζήτηση.

Ελλάδα και ένα από τα λίγα αντίστοιχα στη Νότιο Ευρώπη. Ωστόσο, η πλήρης εξάρτηση των συνδέσεων «προς τα προς» με τις εξαγωγές του συνόλου σχεδόν της παραγωγής το καθιστούν ευάλωτο στις διακυμάνσεις και τις απότομες αλλαγές της διεθνούς ζήτησης, ενώ η εσωτερική λειτουργία του τοπικού παραγωγικού συστήματος δεν είναι ιδανική, όπως περιγράφουν στην επόμενη ενότητα οι κοινωνικά δρώντες που το στηρίζουν.

4. Το ανθρώπινο δυναμικό και η τοπική αγορά εργασίας του παραγωγικού συστήματος

Πίσω από τις στατιστικές και τις ποσοτικές εκτιμήσεις υπάρχουν άνθρωποι, το ανθρώπινο δυναμικό μιας περιοχής. Οι αποφάσεις και οι ενέργειες τους αποτελούν τις ενδογενείς συνιστώσες και μαζί με τους εξωγενείς παράγοντες καθορίζουν την αναπτυξιακή δυναμική της περιοχής.

4.1 Πληθυσμός, εκπαίδευση, εισόδημα, φτώχεια

Σύμφωνα με τα στοιχεία της πρόσφατης Εθνικής Απογραφής (2011), η Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (πρώην νομός) αριθμεί 50.322 μόνιμους κατοίκους (Πίνακας 4), αντιπροσωπεύοντας το 29,25% του συνολικού πληθυσμού της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας και το 0,5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Εμφανής είναι η χωρικά άνιση κατανομή του πληθυσμού καθώς ο Δήμος Καστοριάς συγκεντρώνει το 71% του συνολικού πληθυσμού της Π.Ε., ο Δήμος Ορεστίδος το 23% και ο Δήμος Νεστορίου το υπόλοιπο 6% (Πίνακας 5). Σημαντικές διαφορές παρατηρούνται και στην πληθυσμιακή πυκνότητα (αριθμός κατοίκων ανά τετραγωνικό χλμ.) μεταξύ των Δήμων της Π.Ε., όπου ο Δήμος Καστοριάς βρίσκεται στην 1^η θέση με 47 κατοίκους ανά τετρ. χλμ. ενώ ακολουθεί ο Δήμος Ορεστίδος (35 κατ./χλμ) και ο Δήμος Νεστορίου (4,2 κατ./χλμ).

Πίνακας 4: Μόνιμος πληθυσμός στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Ελλάδα), 1961-2001

Χωρική Ενότητα	Μόνιμος πληθυσμός (κάτοικοι)
----------------	------------------------------

	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Ελλάδα	8.388.553	8.768.641	9.740.417	10.223.392	10.934.097	10.815.197
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	305.678	268.959	289.071	288.495	294.317	283.689
Νομός Καστοριάς	47.487	45.711	53.169	53.284	53.702	50.322

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ιδία επεξεργασία

Πίνακας 5: Μόνιμος πληθυσμός, έκταση και πληθυσμιακή πυκνότητα στους δήμους της Π.Ε. Καστοριάς, 2011

Χωρική Ενότητα	Μόνιμος πληθυσμός (κάτοικοι), έκταση (km ²) και πληθυσμιακή πυκνότητα (άτομα ανά τετραγ. χλμ.)				
	Πληθυσμός	Κατανομή	Έκταση	Κατανομή	Πληθ. Πυκν.
Δ. Νεστορίου	2.646	5,3%	615,9	35,8%	4,2
Δ. Ορεστίδος	11.802	23,4%	340,7	19,8%	34,6
Δ. Καστοριάς	35.874	71,3%	763,3	44,4%	46,9
Π.Ε. Καστοριάς	50.332	100%	1720	100%	29,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ιδία επεξεργασία

Όσον αφορά την πληθυσμιακή μεταβολή, η Π.Ε. Καστοριάς καταγράφει σημαντική πληθυσμιακή μεγέθυνση –όπως και η χώρα άλλωστε- της τάξης του 11,96% την περίοδο 1961-1981 (περίοδος άνθησης του κλάδου της γούνας) σε αντιδιαστολή με την περιφέρεια Δ. Μακεδονίας η οποία παρουσιάζει μεγάλη μείωση (-5,43%) (Πίνακας 6). Αντίθετα, παρατηρείται σημαντική συρρίκνωση της τάξης του 5,35% την περίοδο 1981 – 2011 (όπως και στην περιφέρεια Δ. Μακεδονίας) σε αντιδιαστολή με τη χώρα η οποία καταγράφει αξιόλογο ποσοστό αύξησης (+11%). Αξίζει να σημειωθεί, ότι η παραπάνω συρρίκνωση πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα 2001-2011 όπου όλες οι υπό-εξέταση περιοχές –και ιδιαίτερα η Π.Ε. Καστοριάς- κατέγραψαν απώλειες. Οι απώλειες αυτές θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποδοθούν και στην κρίση της γουνοποιίας τη δεκαετία 1990 η οποία είχε οδηγήσει σε μετανάστευση πολλούς και πολλές Καστοριανούς, οι επιπτώσεις της οποίας καταγράφηκαν αργότερα.

Πίνακας 6: Μεταβολή μόνιμου πληθυσμού στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Ελλάδα), 1961-2001

Χωρική Ενότητα	Μεταβολή μόνιμου πληθυσμού (%)				
	1961-1981	1981-1991	1991-2001	2001-2011	1981-2011
Ελλάδα	11,96%	1,35%	1,35%	11,96%	11,96%
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	-5,43%	1,35%	1,35%	-5,43%	-5,43%
Π.Ε. Καστοριάς	11,96%	1,35%	1,35%	-5,35%	1,35%

Ελλάδα	16,11	4,96	6,95	-1,09	11,03
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	-5,43	-0,20	2,02	-3,61	-1,86
Νομός Καστοριάς	11,96	0,22	0,78	-6,29	-5,35

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ίδια επεξεργασία

Ιδιαίτερα κρίσιμος για την ανάπτυξη της περιοχής είναι ο αυξανόμενος δείκτης γήρανσης του πληθυσμού (>65 έτη/(0-14 έτη)Χ 100). Το 1991 ήταν για το Ν. Καστοριάς 62,8, έναντι 64,3 της περιφέρειας και 71,1 της χώρας. Το 2001 επιδεινώθηκε και η τιμή του δείκτη για την Καστοριά ήταν 112,3 για την περιφέρεια 114,1 και για την χώρα 110. Στην απογραφή του 2011 ο δείκτης είναι ακόμη χειρότερος, με την ΠΕ Καστοριάς 158,8, την περιφέρεια 150,6 και τη χώρα 134,4. Η αντιστροφή των τάσεων σε 20 χρόνια αναδεικνύει το πρόβλημα του γήρανσης ως κομβικό για την αγορά εργασίας.

Όσον αφορά την απασχόληση, το ποσοστό ανεργίας στην περιοχή μελέτης είναι σημαντικά μεγαλύτερο τόσο από εκείνο της περιφέρειας Δ. Μακεδονίας όσο και της χώρας για όλα τα υπό-εξέταση έτη (2000-2013), παρουσιάζοντας, ωστόσο, αξιοσημείωτες διακυμάνσεις (Πίνακας 7). Στα πρώτα χρόνια που εξετάζονται οι ρυθμοί βαίνουν, σε γενικές γραμμές, μειούμενοι αλλά τα μεταγενέστερα χρόνια, και λόγω της κρίσης, παρατηρείται μια αισθητή αύξηση. Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας στην Καστοριά εικονογραφούν μια πλευρά της αναδιάρθρωσης του τοπικού παραγωγικού συστήματος λόγω του κλεισίματος πολλών μικρών μονάδων.

Πίνακας 7: Ποσοστό ανεργίας στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Ελλάδα), 2000-2011

Χωρική Ενότητα	Άνεργοι (% εργατικού δυναμικού)												2012	2013
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011		
Ελλάδα	11,4	10,8	10,4	9,8	10,6	10,0	9,0	8,4	7,8	9,6	12,7	17,9	24,4	27,5
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	15,1	16,2	13,8	15,9	16,3	18,1	14,2	12,1	12,5	12,4	15,4	23,1	29,7	31,6
Νομός Καστοριάς	24,6	20,8	15,3	22,4	23,9	28,6	25,2	15,6	18,6	16,9	18,7	24,4	25,2	33,8

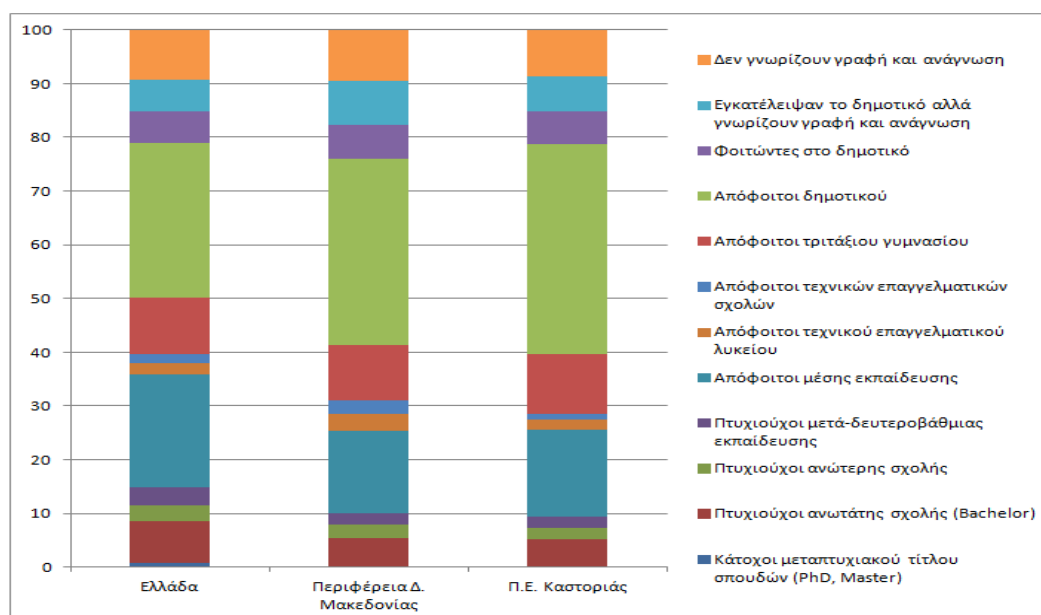
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ίδια επεξεργασία

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Αναφορικά με τη διάρθρωση του πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης (Διάγραμμα 4 και 5), φαίνεται μια καθαρή αυξητική τάση μεταξύ των ετών 2001 και 2011. Τα μεγέθη της Π.Ε. Καστοριάς δεν εμφανίζουν σημαντικές διαφορές από τα μεγέθη της Περιφέρειας. Ωστόσο, σημαντικές διαφορές παρατηρούνται σε σχέση με το επίπεδο της χώρας το οποίο εμφανίζεται να είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό της Π.Ε. Καστοριάς.

Διάγραμμα 4: Επίπεδο εκπαίδευσης του μόνιμου πληθυσμού στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Ελλάδα), 2001

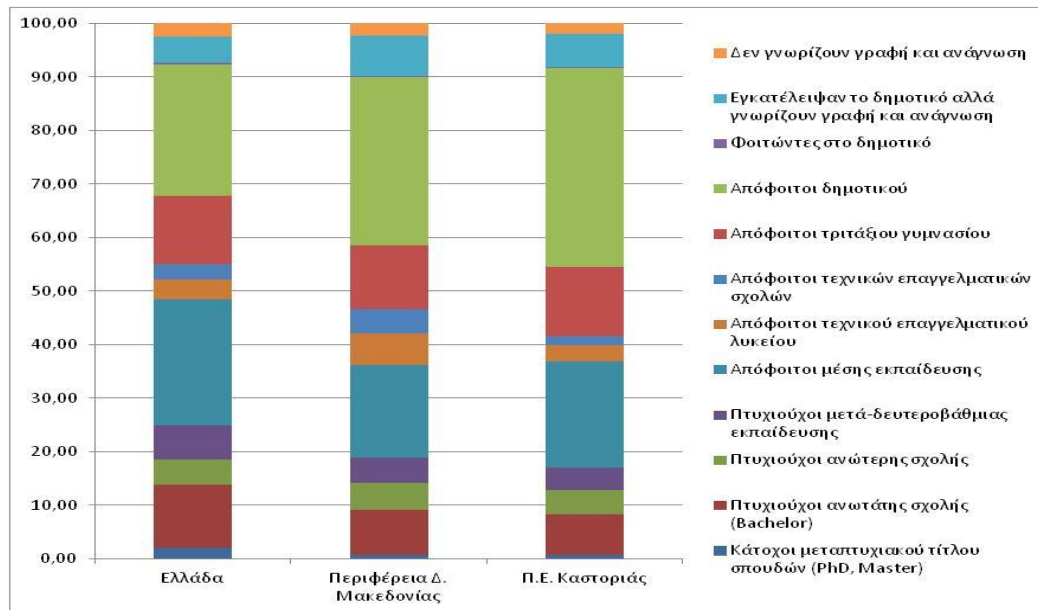

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ίδια επεξεργασία

Διάγραμμα 5: Επίπεδο εκπαίδευσης του μόνιμου πληθυσμού στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Ελλάδα), 2011

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

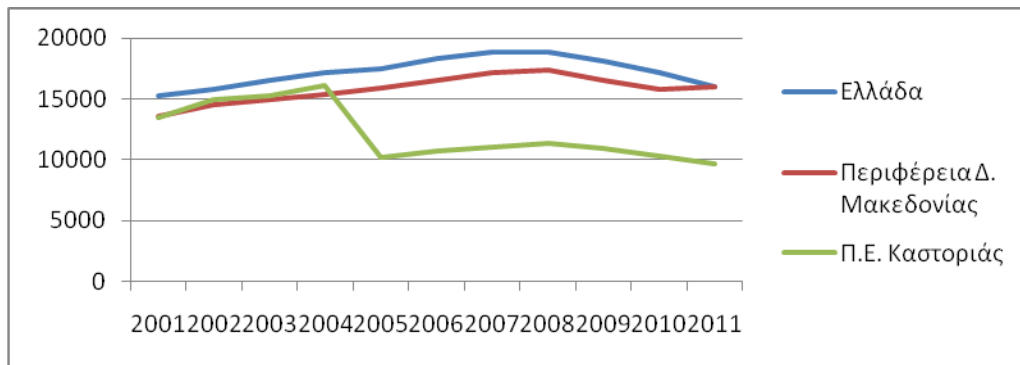
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ιδία επεξεργασία

Η εξέταση του αναπτυξιακού επιπέδου της περιοχής μελέτης την περίοδο 2000-2011 καταλήγει, σε μικτά αποτελέσματα. Σε όρους πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το οποίο συνήθως, χρησιμοποιείται για την απεικόνιση της επιπέδου ανάπτυξης μιας περιοχής, η Π.Ε. Καστοριάς εμφανίζεται (από το 2005 και μετά) σημαντικά φτωχότερη τόσο από την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας όσο και από την Ελλάδα (Διάγραμμα 6), ενώ την περίοδο 2000-2004 ακολουθούσαν παράλληλη αυξητική τάση. Αξιοσημείωτη είναι η μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μεταξύ των ετών 2004 και 2005 (από 16.141 κατέρχεται στα 10.200 ευρώ). Η σημαντική αυτή μείωση μπορεί ενδεχομένως να αποδοθεί στην κρίση την οποία υφίστατο ο κλάδος της γούνας - που κυριαρχεί στην οικονομική δραστηριότητα της περιοχής- εκείνη την περίοδο.

Διάγραμμα 6: Επίπεδο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Ελλάδα), 2001-2011

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Παγκόσμια Τράπεζα / Ιδία επεξεργασία

Σε όρους φτώχειας, τα αποτελέσματα μιας πρόσφατης έρευνας (Artelaris and Kandyliis, 2014), υποδεικνύουν ότι η Καστοριά παρουσιάζει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας, το οποίο την κατατάσσει στην 47^η θέση για το 2005 και στην 44^η για το 2011 (Πίνακας 8). Ομοίως, υψηλά ποσοστά φτώχειας παρουσιάζουν τόσο η περιφέρεια Δ. Μακεδονίας όσοι και υπόλοιποι νομοί που εμπεριέχονται σε αυτή.

Μια διαφορετική εικόνα, ωστόσο, προκύπτει με βάση το σύνθετο δείκτη Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΣΔΠΑ), στον οποίο συμπεριλαμβάνεται ένας μεγάλος αριθμός οικονομικών, κοινωνικών και άλλων παραγόντων (βλ. Ψυχάρης κ.α., 2011). Με βάση τις τιμές αυτού του δείκτη, το επίπεδο ευημερίας της Π.Ε. Καστοριάς για το έτος 2010, κρίνεται ως -σχετικά- ικανοποιητικό. Η περιοχή μελέτης βρίσκεται στην 20^η θέση της σχετικής κατάταξης, σημαντικά υψηλότερα από τους τρεις νομούς της περιφέρειας Δ. Μακεδονίας, οι οποίοι κατατάσσονται στην 34^η, 42^η, και 50^η θέση (σε σύνολο 51 νομών). Αξίζει δε, να σημειωθεί ότι το επίπεδο ευημερίας της Περιφέρειας κρίνεται ιδιαίτερο χαμηλό αφού καταλαμβάνει την 12^η θέση μεταξύ των 13 περιφερειών της χώρας.

Σε όρους επιπτώσεων από την τρέχουσα οικονομική κρίση, τα στοιχεία της φτώχειας δείχνουν ότι η Καστοριά έχει επηρεαστεί σημαντικά λιγότερο από άλλους νομούς, αφού η ποσοστιαία αύξηση των ποσοστών φτώχειας την περίοδο 2005-2011 ήταν αρκετά περιορισμένη. Από την άλλη, όμως με βάση τις τιμές του δείκτη Αρνητικών Επιπτώσεων της Κρίσης (βλ. Ψυχάρης κ.α., 2011), η Καστοριά είναι ο

νομός που έχει υποστεί τις περισσότερες αρνητικές επιπτώσεις (για το χρονικό διάστημα 2008-2010) από κάθε άλλο νομό της χώρας, αφού βρίσκεται στην πρώτη θέση της σχετικής κατάταξης. Οι υπόλοιποι νομοί της Περιφέρειας έχουν υποστεί αρκετά πιο ήπιες αρνητικές επιπτώσεις κατά την περίοδο ανάλυσης. Τέλος, η περιφέρεια Δ. Μακεδονίας βρίσκεται στο ενδιάμεσο (6^η θέση) της σχετικής κατάταξης των περιφερειών της χώρας.

Πίνακας 8: Δείκτης Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΣΔΠΑ) και Αρνητικών Επιπτώσεων της Κρίσης (ΣΔΑΕΚ) στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς (και αντιπαραβολή με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και τις Π.Ε που ανήκουν σε αυτή), 2008-2010

Χωρική Ενότητα	Επίπεδο ευημερίας		Ποσοστά Φτώχειας		
	ΣΔΠΑ 2010	ΣΔΑΕΚ 2008-2010	2005	2011	Μεταβολή 2005-2011
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	11,9 (12)	46,9 (6)	0.233 (9)	0.273 (11)	0.168 (8)
Π.Ε. Γρεβενών	20,1 (34)	45,9 (45)	0.235 (27)	0.273 (36)	0.162 (35)
Π.Ε. Καστοριάς	25,3 (20)	26,4 (1)	0.265 (47)	0.286 (44)	0.077 (8)
Π.Ε. Κοζάνης	18,2 (42)	38,5 (27)	0.218 (9)	0.265 (23)	0.213 (44)
Π.Ε. Φλώρινας	11,5 (50)	35,6 (15)	0.245 (36)	0.283 (42)	0.154 (33)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ / Ιδία επεξεργασία

4.2 Οι επιχειρηματίες

Οι περισσότεροι επιχειρηματίες στον κλάδο είναι άνδρες που έμαθαν τη δουλειά από μικροί και από εργάτες εξελίχτηκαν σε επιχειρηματίες μικρών μονάδων. Συνεχίζουν τον τρόπο δουλειάς και εμπορίας των προϊόντων των προκατόχων τους εντασσόμενοι στο πρότυπο «κάνω αυτό που κάνουν και οι άλλοι και αντιγράφω τους επιτυχημένους». Χωρίς κάποια ειδική εκπαίδευση, συχνά μην έχοντας ολοκληρώσει και τη βασική εκπαίδευση του γυμνασίου, αναπτύσσουν έντονο ανταγωνισμό μεταξύ τους, αποφεύγουν τις συνεργασίες και είναι ιδιαίτερα συντηρητικοί στις καινοτομίες. Η ένταση εργασίας του κλάδου και οι περιορισμένοι ορίζοντες πληροφορίας και γνώσης, έχουν εγκλωβίσει τους περισσότερους στον αδιέξοδο δρόμο του αμυντικού ανταγωνισμού στη βάση του κόστους παραγωγής, γνωστός ως «αμυντική αναδιάρθρωση» (βλ. Leborgne Lipietz, 1987). Όπως

27

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

χαρακτηριστικά αναφέρει ο επιχειρηματίας Α, 65 ετών, μεσαίας επιχείρησης 10 ατόμων η οποία δουλεύει υπερβολικά για μεγαλύτερες:

«...Μπήκα στη δουλειά 8 χρονών και άρχισα επαγγελματικά από τα 12, 3 μήνες το καλοκαίρι, δεν πήγαινα διακοπές. Η μάνα μου ήταν στη δουλειά, φασόν στο σπίτι, από κείνη τα έμαθα. Και στα 16 είπα, τέρμα το σχολείο εγώ θα πάω στη γούνα. Τους πρώτους 6 μήνες δούλευα τσάμπα σε μια βιοτεχνία, για να μάθω που λέγανε, τι να μάθω όμως; Εγώ ήμουν ο πιο γρήγορος μηχανικός...τέλος πάντων όλοι έτσι έκαναν. Όταν έφτιαξα τη δική μου μονάδα έδινε κι εγώ έξω φασόν για να περιορίζω το κόστος» (επιτόπια έρευνα Μάρτης 2014).

Αυτή η σκληρή δουλειά, συχνά ανασφάλιστη αλλά μέχρι την κρίση του τέλους της δεκαετίας 1980 πολύ καλά αμειβόμενη, προσέλκυσε πολλούς στον κλάδο. Όμως, αντί να συνειδητοποιήσουν ότι επεξεργάζονται και δημιουργούν είδη πολυτελείας και να μπουν με αυτή τη λογική στη διεθνή αγορά, οι περισσότεροι επιχειρηματίες προσπάθησαν και προσπαθούν ακόμη και σήμερα να ανταγωνιστούν με τα χαμηλά ημερομίσθια, σε σχέση με την παραγωγικότητα και την προστιθέμενη αξία του τελικού προϊόντος, και την αποφυγή ασφάλισης του προσωπικού.

Η επιτόπια έρευνα και οι λίγες δημοσιευμένες μελέτες εντοπίζουν χαρακτηριστικά που συναντώνται στους περισσότερους κλάδους των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων: αυτοδημιούργητοι επιχειρηματίες έπειτα από πολύ σκληρή δουλειά, «τα ξέρουν και τα έχουν δει όλα», αναγνωρίζουν τη σημασία των δικτύων εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας που υπάρχουν διάχυτα στους Καστοριανούς γουνοποιούς, διατηρώντας όμως έντονη καχυποψία προς όλους με συχνά «καρφώματα» μεταξύ συνεργατών στην περιοχή.

Ο επιχειρηματίας Β, 82 ετών, διαπιστώνει την αδιαφορία των συναδέλφων του για ανανέωση του εργατικού δυναμικού, όπως και για την πρόσληψη των αποφοίτων του ΟΑΕΔ, αν και ο ίδιος θα προτιμούσε να υπάρχει ιδιωτική σχολή μαθητείας. Και συμπληρώνει: «...ελπίζω κάποια στιγμή να μην αναγκαστούμε να φέρουμε κινέζους. Οι κινέζοι είναι καλοί στη φόδρα και στο φινίρισμα, αλλά στα άλλα είναι χάλια. Θα αναγκαστούμε να τους μάθουμε» (συνέντευξη Μάρτιος 2014).

Έχει ενθαρρύνει τα εγγόνια του που έχουν φοιτήσει «άσχετα επαγγέλματα, χωρίς

αντίκρισμα» να πάνε στη γούνα, ο ένας για εμπόριο-εξαγωγές και ο άλλος να γίνει dealer αλλά κανένας ως εργάτης στην παραγωγή. Στην ερώτηση μας πως εξηγεί την καταστροφή της παραδοσιακής πόλης από τον «πυρετό της γούνας» τις δεκαετίες 1970 και 1980 (βλ. Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1987/2002) η απάντηση του ήταν χαρακτηριστική: «...εμείς βγάζουμε παράδες από τη γούνα δεν μας νοιάζουν τα ντουβάρια και τα σαχνισιά».

Το κυνήγι του κέρδους μέσω του χαμηλού κόστους παραγωγής οδήγησε στα μέσα της δεκαετίας του 1990 λίγους επιχειρηματίες στη νότιο Αλβανία και στη πΓΔΜ οι οποίοι αξιοποίησαν τις τότε επιδοτήσεις για μετεγκατάσταση επιχειρήσεων στα Βαλκάνια. Οι διαφορές ημερομισθίων ήταν 3 προς 1 και σε πρώτη ανάγνωση δεν άξιζε τον κόπο η μετεγκατάσταση. Όμως, όπως περιγράφει ο επιχειρηματίας Γ, 65 ετών ασκώντας κριτική στους συναδέλφους του, η κερδοφορία κατοχυρώνονταν με άλλο τρόπο:

«...Οι συνάδελφοι που είχαν πάει από δω τους βάζανε να δουλεύουν με νόρμα, αν πιάσεις τη νόρμα έχει καλώς, πληρωνόσουν, αν όχι δεν έπαιρνες τίποτα και αν ξεπερνούσες τη νόρμα έπαιρνες κάτι λίγο σαν πριμ. Βέβαια αν κάποιος μπαίνει καινούργιος στη δουλειά αποκλείεται να πιάσει τη νόρμα, οπότε καταλαβαίνεις ότι είχαν παραγωγή χωρίς να πληρώνουν εργατικά» (συνέντευξη Μάιος 2014).

Σε διάστημα 2-3 ετών οι μισθοί στη νότιο Αλβανία και τη πΓΔΜ ανέβηκαν και παρά την παρουσία Καστοριανών ειδικευμένων εργοδηγών, η ποιότητα της εργασίας δεν βελτιώθηκε. Έτσι, με εξαίρεση δύο επιχειρήσεις που παραμένουν στα Σκόπια το άνοιγμα στα Βαλκάνια τελείωσε άδοξα. Ωστόσο, η αποτυχημένη μετεγκατάσταση είναι δηλωτική της νοοτροπίας της πλειονότητας των επιχειρηματιών: κινήσεις χωρίς σχεδιασμό, αμυντική και συντηρητική στάση με σχεδόν μοναδικό όπλο το κυνήγι του χαμηλού κόστους παραγωγής. Για παράδειγμα, η εργασία αφορούσε το 1999 μόνο το 15% της διαμόρφωσης του κόστους ενός γούνινου παλτού: τα υπόλοιπα ήταν: χρηματο-οικονομικά 5%, πρώτες ύλες 70%, λοιπές δαπάνες 10% (Κοινοτική Πρωτοβουλία ADAPT, 1999). Σήμερα έχει ελαφρά διαφοροποιηθεί: χρηματο-οικονομικά 9%, πρώτες ύλες 55%, εργασία 16%,

λοιπές δαπάνες 20% (Ομοσπονδία Ελληνικής Γούνας, συνέντευξη, Μάρτιος 2014). Η διαφορά στις πρώτες ύλες οφείλεται στην παραγωγή γουνοδερμάτων από τις φάρμες της περιοχής και στις λοιπές δαπάνες περιλαμβάνονται σήμερα το κόστος προβολής και εμπορίας.

Η έμφαση στις άλλες παραμέτρους του κόστους παραγωγής ήταν μια από τις πολλές αφορμές της ανάδυσης, από τη δεκαετία του 1990, μικρότερης αλλά νεωτερικής ομάδας επιχειρηματιών. Οι επιχειρηματίες αυτοί είναι το ίδιο καλά γνώστες των «μυστικών της γούνας» αλλά έχουν ανώτερη εκπαίδευση και συνείδηση του αδιέξοδου της αμυντικής αναδιάρθρωσης και εφαρμόζουν «επιθετική αναδιάρθρωση» (βλ. και Leborngre και Lipietz, 1987) συνδυάζοντας την ποιότητα με το design, αναζητώντας νέες αγορές. Είναι νεώτεροι ηλικιακά, κοσμοπολίτες, ακολουθούν τη διεθνή μόδα αλλά δημιουργούν και δικά τους μοντέλα στο ειδικό τμήμα πατρών των επιχειρήσεων τους. Έχουν δημιουργήσει μεγαλύτερες, σύγχρονες και συχνά καθετοποιημένες μονάδες με φάρμες γουνοφόρων ζώων και έχουν έρθει σε ρήξη με τον παλιό Σύνδεσμο Γουνοποιών Καστοριάς «ο Προφήτης Ηλίας» ιδρύοντας το 2008 το Σύνδεσμο Ελλήνων Γουνοποιών (βλ. παρακάτω). Εκτός των σημαντικών διαφορών νοοτροπίας αφορμή για τη ρήξη ήταν και η πρόθεση των νέων επιχειρηματιών για δημιουργία ετήσιας έκθεσης γούνας και στην Αθήνα και όχι μόνο στην Καστοριά.

Ο επιχειρηματίας Δ, απόφοιτος ΑΕΙ, 52 ετών, σε μια πολύ σύγχρονη μεγάλη μονάδα (165 άτομα) εκτός πόλης, στη διάρκεια της συνέντευξης είχε δυο τηλέφωνα με Κίνα και δυο με νότιο Κορέα. Τονίζει τη σημασία της γεωγραφικής γειτνίασης και είναι γνώστης της σημασίας των cluster μονάδων του ίδιου κλάδου. Αναγνωρίζει τη σημασία καθετοποίησης που έχει γίνει τα τελευταία 10 χρόνια και, ενώ υπογραμμίζει τη σημασία της παράδοσης, είναι ιδιαίτερα κριτικός στην παλιά Καστοριανή νοοτροπία:

«...Σήμερα εμείς οι νεώτεροι βρίσκουμε έτοιμη την Καστοριανή φήμη για την ποιότητα των γουναρικών μας. Είναι ένα brand name που δυστυχώς δεν έχει κατοχυρωθεί τυπικά, όμως υπάρχει και είναι σημαντικό για κάθε νέα επιχείρηση. Πρόσεξε όμως: η Καστοριανή κοινωνία είναι πολύ συντηρητική, δύσκολα δέχεται μεταβολές, δεν έχει

30

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

προσαρμοστεί ακόμη στη νέα παγκοσμιοποιημένη κατάσταση. Όμως νέοι άνθρωποι με πτυχία μπαίνουν στη γούνα, έχουν ανοικτά μυαλά, έφτιαξαν νέες, μεγάλες μονάδες και έφεραν νέα λογική εργασίας, χωρίς στεγανά όπως οι παλιοί. Παλιά, αν δεν ήσουν μέσα από την πόλη ήσουν χωριάτης και ήσουν καταδικασμένος να δουλεύεις σαν χωριάτης, να πεθάνεις μέσα στην τάξη σου. Τώρα δεν υπάρχουν στεγανά, όσοι είναι καλοί τους παίρνουμε στη δουλειά και δεν κοιτάμε την καταγωγή τους» (συνέντευξη, Μάρτιος 2014)

Δεν είναι τυχαίο ότι η νεωτερική ομάδα επιχειρηματιών επιδιώκει τη κατοχύρωση brand name για την Καστοριά. Το 2013 άρχισε να χρησιμοποιείται το made in Kastoria από τις μεγάλες επιχειρήσεις, αλλά χωρίς ταυτοποίηση ή πιστοποίηση. Αντίθετα το made in Greece για προϊόντα γούνας ισχύει από το 2012 αλλά αφορά μόνο σε ταυτοποίηση, δηλ. ένδειξη ότι όντως προέρχεται από Ελλάδα χωρίς προδιαγραφές ποιότητας. Για να γίνει η ταυτοποίηση πρέπει να υπάρξουν αυστηρές προδιαγραφές ακολουθώντας αντίστοιχα πρότυπα της ΕΕ, που σήμερα δεν υπάρχουν, και γι αυτό ο νέος Σύνδεσμος και η Ομοσπονδία έχουν αρχίσει συνεργασία με το ΤΕΙ Φλώρινας. Ένας σημαντικός σκόπελος είναι η έλλειψη κατοχύρωσης του επαγγέλματος του γουνοποιού. Οι προσπάθειες του ΟΑΕΔ και του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ δεν απέδωσαν καρπούς γιατί, σύμφωνα με τον επιχειρηματία Δ (συνέντευξη 5/3/14), «...το τσιπάρωσαν συντηρητικοί παράγοντες του Συνδέσμου Γουνοποιών «ο Προφήτης Ηλίας» γιατί φοβούνται ότι η κατοχύρωση του επαγγέλματος θα ανεβάσει το κόστος εργασίας και τις διεκδικήσεις ασφάλισης των εργαζομένων».

Ο επιχειρηματίας Ε, 35 ετών, έχει καθετοποιημένη επιχείρηση εκτροφής γουνοφόρων ζώων και κατασκευής γούνινων ενδυμάτων. Τροφοδοτεί όμως και άλλες επιχειρήσεις με δέρματα και πραγματοποιεί σημαντικές εξαγωγές δερμάτων σε δημοπρατήρια του εξωτερικού. Υποστηρίζει ότι 78 από τις 95 φάρμες εκτροφής έγιναν από τους ίδιους τους επιχειρηματίες για ίδιον όφελος. Μας περιγράφει πως:

«...Παλιά η περιοχή είχε 2 μόνο φάρμες. Όταν ακρίβυναν πολύ τα δέρματα, αρχίσαμε από το 2002-2003 να πηγαίνουμε στη Δανία για εκπαίδευση και μετά φτιάχτηκε η

«κουζίνα⁵» στην Νέαπολη Κοζάνης. Μετά έγινε και άλλη μια γιατί υπήρχε μεγάλη ζήτηση.....Πήραμε επιδότηση για τις εγκαταστάσεις αλλά όχι για τα ζωικό κεφάλαιο που είναι και το μεγαλύτερο κόστος. Φέραμε ζώα μινγκ από Αμερική και ειδικευμένους γιατρούς και αρχίσαμε. Υπάρχει και μια φάρμα για τσιν-τσι-λα. Σήμερα υπάρχουν 95 φάρμες, μισές-μισές σε Καστοριά και Σιάτιστα και υπάρχουν και 2-4 σε Γρεβενά και Φλώρινα. Όλες πάνω από τα 500 μέτρα και με υγρασία. Η κουζίνα φτιάχνει φαγητό ανάλογα με τις ανάγκες κάθε φάρμας και κάνει και τη διανομή. Το διαιτολόγιο των ζώων ελέγχεται καθημερινά on line από Ολλανδούς και Δανούς ειδικούς. Από τη συνολική παραγωγή δερμάτων το 60-70% πηγαίνει σε δημοπρασίες του εξωτερικού....Είναι σημαντική δραστηριότητα γιατί εκτός από το οικονομικό δίνει δουλειά, έμμεσα και άμεσα, σε περίπου 1.000 άτομα και είναι οι περισσότεροι ασφαλισμένοι στον ΟΓΑ ως γεωργοί γιατί στη στατιστική της κτηνοτροφίας δεν έχει προβλεφτεί η εκτροφή γουνοφόρων ζώων....Το παλεύουμε. Όμως το μεγάλο πρόβλημα είναι αλλού, έξω από την Ελλάδα. Ο πόλεμος στην Ουκρανία έχει ρίξει στο μισό τις τιμές των δερμάτων και φέτος δεν θα βγάλουμε ούτε τα έξοδα μας αν πάει έτσι...» (συνέντευξη Μάρτιος 2014).

Η πώλωση μεταξύ των δυο ομάδων επιχειρηματιών, μεταξύ συντήρησης και καινοτομίας/νεωτερικότητας, αποτυπώνεται και στο χώρο: η πρώτη ομάδα που είναι και η μεγαλύτερη είναι συγκεντρωμένη στο δήμο της Καστοριάς ενώ η δεύτερη είναι διάσπαρτη και εκτός του Δήμου σε περιοχές όπως Αργος Ορεστικό, Δισπηλιό, Νεστόριο, Καλοχώρι, Βογατσικό κ.α. Ωστόσο κοινό χαρακτηριστικό και των δυο ομάδων είναι η επιδίωξη τα παιδιά τους να εκπαιδευτούν και να αναλάβουν οργανωτικές και διευθυντικές θέσεις στις επιχειρήσεις. Η έρευνα πεδίου έδειξε ότι οι μεσαιές, μεγάλες και καλύτερα οργανωμένες επιχειρήσεις γουνοποιίας της Καστοριάς δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα διαδοχής, στοιχείο που τις διαφοροποιεί από άλλες αντίστοιχες σε κλάδους εντάσεως εργασίας στη νότια Ευρώπη και ειδικά στη Τρίτη Ιταλία (Hadjimichalis, 2005). Τέλος έχει ενδιαφέρον ότι δεν υπάρχουν, ακόμη, ξένοι επιχειρηματίες που έχουν εγκατασταθεί στην Καστοριά. Τρεις Ιταλοί σχεδιαστές που είχαν έλθει ως σύμβουλοι επιχειρήσεων, παντρεύτηκαν Καστοριανές και μένουν και εργάζονται μόνιμα. Στην ερώτηση μας αν υπάρχουν Κινέζοι επιχειρηματίες ή εργαζόμενοι, συνδικαλίστρια από το Σωματείο Γουνεργατών μας απάντησε:

⁵ Το εργοστάσιο παραγωγής τροφής για τα ζώα.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

«Ο μεγάλος κίνδυνος είναι η Κίνα. Αυτοί είναι οργανωμένοι, η πρεσβεία τους έφερε με μεταφραστές, και άρχισαν να έρχονται στην Καστοριά. Νοίκιασαν σπίτια σιγά-σιγά από το 2004 αλλά μαζικά από το 2008 και άρχισαν να αγοράζουν τα αποκόμματα, τον χορδά δηλαδή, με γενναίες επιδοτήσεις από την κυβέρνηση τους. Ανέβηκε η τιμή του χορδά και οι ντόπιοι είτε δεν έβρισκαν είτε ήταν πολύ ακριβός. Και μέινανε πολλά σπίτια χωρίς δουλειά έτσι. Δεν έχουμε όμως παραγωγή από Κινέζους στην Καστοριά» (συνέντευξη, Μάρτης 2014).

4.3 Οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες

Σύμφωνα με ερωτηματολόγιο του 2002 σε 163 γουνεργάτες/ριες, η πλειονότητα των εργαζομένων και των δυο φύλων είναι μεγάλης σχετικά ηλικίας και με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης (βλ. Σαρακατσάνου, 2002) και οι περισσότεροι/ες εργάζονται σε επιχειρήσεις με λιγότερο από 10 άτομα. Στην ερώτηση πως έμαθαν τη δουλειά το 87.3% απάντησαν ότι την έμαθαν δίπλα σε κάποιον άλλο, κανείς δεν είχε φοιτήσει στη σχολή γουνοποιίας και 23.2% απάντησαν ότι την έμαθαν από παιδιά 12-14 ετών. Δουλεύουν 5-8 ώρες το 47%, το 51% πάνω από 8 ώρες και 1% κάτω από 5 ώρες. Από τους παραπάνω, το 43% δούλευαν στο σπίτι, κυρίως γυναίκες φασόν οι οποίες είναι κατά 60% είναι ανασφάλιστες. Όπως χαρακτηριστικά μας ανέφερε η εργαζόμενη Α:

«...μπήκα στη γούνα από μικρό παιδί, 17 χρονών δούλευα επαγγελματικά. Τέλειωσα μόνο το εξατάξιο γιατί η οικογένεια ήταν φτωχιά και παρά τις δυνατότητες που είχα στο σχολείο έπρεπε να δουλέψω. Τότε η γούνα ήταν σε άνθηση και από την αρχή διάλεξα το φοδράρισμα, δεν ήθελα κάτι άλλο. Εδώ θα πω μια πικρή αλήθεια που βιώνουν όλοι οι γουνεργάτες, όλοι στην Καστοριά. Είχαμε ένα σύστημα ανασφάλιστης εργασίας και από το 72 που δουλεύω μέχρι σήμερα έχω ένσημα μόνο για 1,5 χρόνο» (συνέντευξη, Μάρτιος 2014).

Όσες/οι εργάζονται φασόν θεωρούν την εργασία τους συμπληρωματική του οικογενειακού εισοδήματος και όχι ως κανονική εργασία. Χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας της Καστοριάς είναι η εποχικότητα και οι διακυμάνσεις μεταξύ εργασίας και ανεργίας. Έτσι, όλοι/ες οι εργαζόμενοι/ες έχουν επιπλέον εισοδήματα από τη γεωργία και κάποιοι, άνδρες κυρίως, από μια μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων όπως π.χ. δημόσιες υπηρεσίες, οικοδομές, διδασκαλία σε δημοτικό/γυμνάσιο, αστυνομία, ΔΕΗ κ.α. Ζουν και εργάζονται όλοι στην ευρύτερη

περιοχής της ΠΕ Καστοριάς η οποία περιλαμβάνει και τμήματα της ΠΕ Κοζάνης, Φλώρινας και Γρεβενών. Συχνά μετακινούνται μέχρι μια ώρα μέχρι την εργασία τους και επειδή είναι εποχική με συχνά διαστήματα ανεργίας, όλοι/ες σχεδόν έχουν και άλλη εργασία. Όμως τόσο η έρευνα του 2002 όσο και η έρευνα πεδίου του 2014 επαληθεύουν τη γεωγραφική κλειστότητα και την αναζήτηση εντοπιότητας από τους εργοδότες, που είχαν εντοπίσει παλαιότερες μελέτες. Ο συνδυασμός εποχικότητας, πολυαπασχόλησης, ανεργίας, εργασίας φασόν και αμοιβών με το κομμάτι, έχουν περιορίσει σημαντικά τη συνδικαλιστική συνείδηση και οργάνωση στο Σωματείο Γουεργατών Καστοριάς. Όπως μας είπε παλιό στέλεχος του Σωματείου «...οι απεργίες είναι πονεμένη ιστορία» γιατί οι εργαζόμενοι φασόν είχαν την απειλή από τους εργοδότες της απόλυσης ή της διακοπής της συνεργασίας. Η μόνη μαζική συμμετοχή σε απεργία ήταν το 1987 λόγω της τότε κρίσης του κλάδου. Ο άλλος σημαντικός λόγος της περιορισμένης συνδικαλιστικής συνείδησης τη δεκαετία του 1980 ήταν τα υψηλά ημερομίσθια: πριν από την κρίση του 1987 ήταν τριπλάσια από το ημερομίσθιο ενός δημόσιου υπάλληλου. Το 1999 με εργασία 10-14 ώρες την ημέρα ένας γουνοποιός είχε ημερομίσθιο 2500-4500 δραχμές, μεγαλύτερο από τις μηνιαίες αποδοχές ενός δημοσίου υπαλλήλου. Σήμερα βέβαια τα πράγματα είναι αλλιώς, εργάζονται περισσότερες ώρες και κερδίζουν λιγότερο. Όπως αναφέρει ο εργαζόμενος Β ειδικότητα μηχανικός, δηλαδή γαζωτής:

«Το 1980 πληρωνόμασταν με το κομμάτι 800-1.000 δραχμές το δέρμα⁶ και τώρα για την ίδια δουλειά παίρνουμε 3 ευρώ. Έχει αλλάξει και η μόδα. Παλιά το κάθε δέρμα κοβόταν σε λωρίδες, τώρα τα μοντάρουν οι μηχανικοί ολόκληρα και ολοκληρώνονται τα παλτά πιο γρήγορα. Αυτό όμως επιβαρύνει την ημερήσια δουλειά της φοδραρίστριας που παλιά είχε 3 παλτά τη μέρα ενώ τώρα πρέπει να τελειώσει 4. Και έτσι η ειδικότητα των μηχανικών είναι αυτή που πλήττεται κυρίως και αυτό οφείλεται στη μόδα. Όμως από την Ιταλία που μας έρχεται κυρίως η μόδα, φαίνεται ότι γυρίζουμε στα «ξεσυρμένα»⁷ και ενώ αυτό φαίνεται ότι θα βολεύει την Καστοριά στην πραγματικότητα θα είναι πρόβλημα. Γιατί οι παλιοί μηχανικοί έφυγαν από τη δουλειά,

⁶ Το δέρμα είναι το κομμένο σε στενές λωρίδες πλάτους χιλιοστών κύριο σώμα ενός μινγκ τα οποία ράβονται με τέχνη για να αποκτήσουν ομοιομορφία. Για να γίνει ένα παλτό μινγκ χρειάζονται 20-30 δέρματα ζώων. Ένας καλός μηχανικός μπορεί να φτιάξει ένα παλτό την ημέρα.

⁷ Τα δέρματα μινγκ που έχουν κοπεί σε λωρίδες.

κάνουν άλλα πράγματα και νέο αίμα δεν μπαίνει. Ούτε κοφτάδες και χρωματιστάδες καινούργιους έχουμε» (συνέντευξη, Μάρτιος 2014).

Στον παλιό καταμερισμό της εργασίας οι «μηχανικοί» είναι από τις βασικότερες ειδικότητες και χαρακτηρίζει την ανωτερότητα των Καστοριανών μαστόρων, μαζί με τους μισαριστάδες, αυτούς που ξεχωρίζουν ως προς το χρώμα, την ποιότητα και το μέγεθος τα πολύ μικρά κομμάτια της γούνας. Ο μισαριστής αποτελεί αποκλειστικά ανδρική ειδικότητα, σχεδόν κλειστή δηλαδή πηγαίνει από πατέρα σε γιό ή συγγενή και αποτελεί ενθουκευμένη, άρρητη γνώση στην περιοχή και στο συγκριμένο παραγωγικό σύστημα. Συνεχίζει ο μηχανικός Β:

«Οι «μισαριστάδες» που ταίριαζαν τα χρώματα, δούλευαν με ειδική λάμπα για να βλέπουν καλύτερα τις αποχρώσεις. Και χρησιμοποιούσαν κώδικες ονομασίας που δεν έχουν σχέση με τα πραγματικά χρώματα του μινγκ που είναι στις αποχρώσεις του καφέ, γκρι και άσπρου. Έτσι είχαν τα κόκκινα Νο 1, Νο 2, Νο3 κλπ για τα σκούρα και τα μπλε Νο 1, Νο 2, Νο 3 κλπ για τα ανοικτά. Και όταν έφτιαχναν τα «κομματιαστά» με τις φασκίες είχαν επιπλέον να ταιριάξουν και το ύψος της τρίχας, να έχει την ίδια «καμπαδοσύνη». Αυτή είναι η μεγαλύτερη πατέντα της περιοχής και κακώς δεν την έχουμε κατοχυρώσει όταν μπήκαμε στην Ε.Ε.» (συνέντευξη, Μάρτιος 2014).

Όπως συμβαίνει σε όλα τα παραδοσιακά επαγγέλματα, οι αλλαγές στη τεχνολογία έχουν σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις. Οι Καστοριανοί τεχνίτες έχουν επιφέρει σημαντικές βελτιώσεις στα μηχανήματα της αγοράς, όπως π.χ. στις ηλεκτρικές γαζωτικές μηχανές στις οποίες περιόρισαν το μέγεθος και το βάρος. Μαζί με την πτώση των αμοιβών με το κομμάτι στη δεκαετία του 1980, οι αλλαγές στις μηχανές (οι οποίες έγιναν σε μηχανουργείο της Θεσσαλονίκης) άνοιξαν το δρόμο στη γυναικεία εργασία και στη δουλειά στο σπίτι. Μέχρι τότε το επάγγελμα ήταν αυστηρά ανδρικό. Η πρόσφατη τεχνολογική καινοτομία των Καστοριανών είναι τα νέα μεγάλα πλυντήρια γουναρικών τα οποία σχεδιάζονται από τους ίδιους και κατασκευάζονται στη Θεσσαλονίκη. Στα νέα πλυντήρια μπαίνουν ολόκληρα έτοιμα παλτά και η νέα διαδικασία αφαιρεί το λίπος από το δέρμα, κάνει τα παλτά πιο ελαφρά και τη γούνα πιο αφράτη. Όμως στεγνώνει και σκληραίνει το δέρμα και κάνει το φοδράρισμα πιο δύσκολο. Το αποτέλεσμα, όπως μας είπε η εργαζόμενη Γ:

«πολλές φοδραρίστριες άρχισαν να έχουν πρόβλημα με τον καρπιαίο σωλήνα. Και έχουν πρόβλημα και οι μηχανικοί που σπάνε βελόνες. Γιατί χωρίς λίπος το δέρμα γίνεται αδιαπέραστο. Και έτσι εκτός από την σκολίωση και τα αναπνευστικά προβλήματα που έχουν όλοι οι γουνεργάτες τώρα έχουμε και τους πόνους από τον καρπιαίο σωλήνα» (συνέντευξη, Μάρτιος 2014).

Οι χαμηλές αμοιβές και η επίπονη εργασία αποθαρρύνουν τους νέους και τις νέες της Καστοριάς να εργαστούν στην παραγωγή γουναρικών. Η έρευνα πεδίου εντόπισε τους παρακάτω παράγοντες ως υπεύθυνους της αποθάρρυνσης: (1) η εποχικότητα του κλάδου, οι χαμηλές αμοιβές, το κακό εργασιακό περιβάλλον και η ανασφάλιστη εργασία, (2) οι γονείς-γουνεργάτες αποθαρρύνουν τα παιδιά τους να πάνε προς τη γούνα και τα παροτρύνουν σε σπουδές για τις οποίες έχουν τη δυνατότητα να πληρώσουν, (3) το ανύπαρκτο ενδιαφέρον από τους φορείς της γούνας για επαγγελματικό προσανατολισμό στο επάγγελμα του γουνοποιού και (4) η κοινωνική απαξίωση της χειρονακτικής εργασίας και η γενικότερη στροφή της νεολαίας σε πιο σύγχρονα επαγγέλματα. Ο επιχειρηματίας Δ μεγάλης μονάδας (165 άτομα), μας είπε:

«... Σήμερα δεν μπαίνουν νέοι στη δουλειά. Δεν μπαίνει νέο αίμα. Ο σαραντάρης και ο πενηντάρης τι να σου κάνει; Είναι μεγάλο πρόβλημα το γερασμένο προσωπικό και θα γίνει εντονότερο φοβάμαι. Όλοι οι μηχανικοί φορούν γυαλιά. Είναι και ο μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ μας και με τους ξένους και δεν ξέρω τι θα γίνει» (συνέντευξη, Μάρτιος 2014).

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που το επάγγελμα του γουνοποιού-γουνοτεχνίτη βρίσκεται σε κάμψη, παρουσιάζοντας αυξημένα ποσοστά ανεργίας, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, κυρίως εξαιτίας των τεχνολογικών εξελίξεων, τον εκσυγχρονισμό και τη μηχανοποίηση της παραγωγής αλλά και τη δημιουργία κάποιων –σχετικά- μεγάλων μονάδων επεξεργασίας γουναρικών (ΚΕΚΓΣΕΒΕΕ, 2009). Τα τελευταία χρόνια έχουν παρατηρηθεί, επίσης, ισχυρές τάσεις μειωμένης επιθυμίας για εκμάθηση των τεχνικών της γουνοποιίας από τους νέους και ως εκ τούτου ισχυρές τάσεις μετανάστευσης του πληθυσμού για ανεύρεση διαφορετικής εργασίας, γεγονός που εξηγεί τη μείωση του πληθυσμού που ενδέχεται να οδηγήσει σε συρρίκνωση του κλάδου (ΓΣΒΕΕ, 2009).

Οι διαπιστώσεις αυτές δεν έχουν ακόμη κινητοποιήσει συστηματικά επιχειρηματίες και τοπικούς φορείς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αδιαφορία έως και εχθρότητα για τη σχολή του ΟΑΕΔ στην Καστοριά, η οποία είναι η μόνη που παρέχει εκπαίδευση με ειδικότητα γουνοποιού. Όπως όλες οι αντίστοιχες ειδικεύσεις είναι οργανωμένη σε σχολική εκπαίδευση 6 ώρες, σε πρακτική επιδοτούμενη εργασία σε επιχειρήσεις 6 ώρες και διαρκεί 4 εξάμηνα (2 χρόνια). Κάθε χρόνο προκηρύσσονται οι διαφορετικές ειδικότητες και, όπως μου τόνισε καθηγήτρια του τμήματος γουνοποιίας (συνέντευξη Μάρτιος 2014), για πρώτη φορά το 2013-2014 είχαν τόσες πολλές αιτήσεις για την ειδικότητα του γουνοποιού, έπειτα από το 1994, χρονιά που σταμάτησε τελείως η ειδικότητα λόγω αδιαφορίας των νέων. Η ίδια το εξηγεί λόγω της γενικής κρίσης και της υψηλής ανεργίας των νέων. Από τα 25 άτομα που εγγράφηκαν συνεχίζουν 17, από τα οποία μια είναι γυναίκα και το ενδιαφέρον είναι ότι κανένα από τα παιδιά δεν είχε γονέα γουνοποιό, σε αντίθεση με την παράδοση. Συνεχίζουν όμως τη τοπική εργασιακή παράδοση, όπως μας λέει ένας μαθητής του ΟΑΕΔ, 17 ετών:

«...ο πατέρας είναι αγρότης κι εγώ δεν τα πιάνω τα γράμματα, μ' αρέσει η δουλειά στη γούνα και σίγουρα θα βρω δουλειά γιατί είμαι γρήγορος και πιάνουν τα χέρια μου. Έχω κάνει και τις γνωριμίες μου. Η ασφάλεια δεν με νοιάζει θα τους πω να με δούνε χωρίς το πτυχίο από τον ΟΑΕΔ. Είμαι και ΠΑΟΚ και εδώ περνάει» (συνέντευξη Μάρτιος 2014)

Η καθηγήτρια σημειώνει όμως ότι όσο καιρό η εργασία των εκπαιδευόμενων είναι επιδοτούμενη, οι επιχειρήσεις ανταγωνίζονται για το ποια θα τους προσλάβει. Μετά όμως οι απόφοιτοι δεν μπορούν να βρουν δουλειά γιατί πρέπει να έχουν υποχρεωτική ασφάλεια. «...μυαλό δεν βάζουν οι Καστοριανοί», λέει και συνεχίζει:

«...στέλνουν τα παιδιά τους σε άσχετα, ακριβιά ιδιωτικά ΙΕΚ και αδιαφορούν για το τι θα γίνουν αύριο οι επιχειρήσεις τους. Δεν βλέπουν ότι ήδη, σήμερα, υπάρχουν μεγάλες ελλείψεις σε σταματάδες, σε σχεδιασμό πατρών, σε μηχανικούς και σε κοφτάδες. Όσοι δουλεύουν σήμερα φορούν γυαλιά και βήχουν. Πόσο θα αντέξουν; Αν είχε

κατοχυρωθεί το επάγγελμα του γουνοποιού τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά» (συνέντευξη Μάρτιος 2014).

Εκτός από τον ΟΑΕΔ υπάρχουν ορισμένες ιδιωτικές σχολές στην Καστοριά για σχεδιασμό και δημιουργία πατρών οι οποίες προσελκύουν σημαντικό αριθμό νέων, δεν στάθηκε όμως δυνατό να ελέγξουμε αν βρίσκουν απασχόληση. Το ΤΕΙ Δυτ. Μακεδονίας στη Φλώρινα έχει αρχίσει από το 2013 πρόγραμμα δια βίου μάθησης με ειδίκευση στη γουνοποιία με τρεις ειδικότητες: εκτροφή γουνοφόρων ζώων και βυρσοδεψία, σχεδιασμός και παραγωγή γούνινων και δερμάτινων ενδυμάτων και προώθηση και εμπορία γούνινων και δερμάτινων ειδών.

4.4 Οι εξυπηρετήσεις των επιχειρήσεων και οι επαγγελματικοί σύνδεσμοι

Οι επιχειρηματίες με τους οποίους συνομιλήσαμε θεωρούν ότι το προσωπικό των ιδιωτικών τοπικών και περιφερειακών υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις (business services) είναι επαρκές, γνωρίζουν το αντικείμενο της γουνοποιίας και λειτουργούν ικανοποιητικά. Πολλοί/ες από αυτούς εργάζονται περιστασιακά και στη γούνα ακόμη και σήμερα, επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα παλαιότερων ερευνών για την πολύ-απασχόληση που χαρακτηρίζει την τοπική αγορά εργασίας (βλ. Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1987/2002). Σε αυτές περιλαμβάνονται ειδικευμένες τράπεζες, ασφάλειες, μεταφορικές εταιρίες, προμήθεια πρώτων υλών, εκτελωνιστές, εκτυπώσεις, υποστήριξη τεχνολογικού εξοπλισμού, φοροτεχνικά γραφεία, σχεδιασμός πατρών (για τις μικρότερες) κ.α. Όπως είναι αναμενόμενο, η συχνότητα χρήσης των υπηρεσιών επιδρά στη χωροθέτηση τους με τις πιο καθημερινές να βρίσκονται στην Καστοριά. Η νέα οδική σύνδεση με τη Θεσσαλονίκη μέσω της Εγνατίας έχει «φέρει κοντά» τις αναβαθμισμένες υπηρεσίες του μητροπολιτικού συγκροτήματος. Όπως μας είπε ο επιχειρηματίας Β «...αν πάθει κάτι μια μηχανή, με ένα τηλέφωνο έρχονται την ίδια μέρα από τη Θεσσαλονίκη».

Ο παλαιότερος σύνδεσμος Γουνοποιών Καστοριάς είναι «Ο Προφήτης Ηλίας» ο οποίος ιδρύθηκε το 1915 και το 2014 είχε 350 εγγεγραμμένα μέλη ενώ το 2002 είχε

1090. Ο λόγος της μεγάλης μείωσης, εκτός από την οικονομική κρίση, είναι η δημιουργία νέου Συνδέσμου Ελλήνων Γουνοποιών το 2008 με 85 περίπου μέλη και έδρα επίσης την Καστοριά. Οι λόγοι της «διάσπασης», σύμφωνα με τον επιχειρηματία Δ, ήταν ο συντηρητισμός του παλιού συνδέσμου και η άρνηση του να δεχτεί την διοργάνωση διεθνούς έκθεσης και στην Αθήνα, κάτι που υλοποιεί από το 2009 ο Σύνδεσμος Ελλήνων Γουνοποιών. Η μείωση οφείλεται επίσης και στη δημιουργία μικρότερων, τοπικών συνδέσμων γουνοποιών σε Αργος, Ορεστικό, Νεστόριο και Κλεισούρα με περίπου 145 μέλη το 2014 (20-40 μέλη ο καθένας το 2002). Ο Σύνδεσμος Γουνοποιών Καστοριάς διοργανώνει κάθε χρόνο από το 1976 τη Διεθνή Έκθεση Γούνας στην Καστοριά και συμμετέχει παράλληλα σε διεθνείς εκθέσεις στο εξωτερικό. Στην Καστοριά εδρεύει και ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εκτροφών Γουνοφόρων Ζώων με 95 μέλη το 2014 και ο Σύλλογος Λιανοπωλητών Ετοιμών Ειδών Γούνας «Ο Κάστωρ».

Σημαντική εξέλιξη για τον κλάδο ήταν η ίδρυση δευτεροβάθμιου οργάνου το 1991, η Ομοσπονδία Γούνας με έδρα την Καστοριά στην οποία συμμετέχουν οι παραπάνω σύνδεσμοι. Η Ομοσπονδία είναι μέλος της αντίστοιχης Διεθνούς (IFTF) με έδρα το Λονδίνο και της αντίστοιχης Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας (EEF) στην οποία προεδρεύει η Ελληνική Ομοσπονδία. Η Διεθνής Ομοσπονδία στην οποία συμμετέχει ενεργά η Ελληνική, έχει συγκεκριμένη στρατηγική για επηρεασμό και lobbying στο τομέα του design και της μόδας. Ενώ παλιά αδιαφορούσαν για τις κριτικές των οικολόγων και οργανώσεων όπως η PETA⁸, σήμερα αντιδρούν έντονα και τονίζουν την πρόελευση του δερμάτων από φάρμες καθώς και τον ήπιο τρόπο θανάτωσης των ζώων. Οι παρεμβάσεις της Ομοσπονδίας γίνονται όμως, κυρίως στο σχεδιασμό και στο άνοιγμα των αξεσουάρ γούνας προς τη νεολαία. Επιδoteί κάθε χρόνο

⁸ Διεθνής οργάνωση ενάντια στα ενδύματα από φυσική γούνα λόγω της θανάτωσης των άγριων γουνοφόρων ζώων. Το κλασικό σύνθημα της PETA είναι: «για να γίνει ένα παλτό από μινγκ χρειάζονται 35-45 ζωάκια αλλά μόνο ένα για να το φορέσει». Η οργάνωση ήταν πολύ ενεργή τη δεκαετία 1980 και 1990 με καμπάνιες με φωτογραφίες γυμνών μοντέλων που έλεγαν «καλύτερα γυμνή παρά να φοράω γούνα» και επιθέσεις με έγχρωμα σπρέι σε κυρίες με γούνες σε επίσημες εκδηλώσεις. Τα τελευταία χρόνια, μετά τις παρεμβάσεις της Διεθνούς Ομοσπονδίας οι αντιδράσεις της έχουν περιοριστεί.

διαγωνισμό σχεδίων με αντικείμενο τη γούνα στο Μιλάνο. Σήμερα πάνω από 400 σχεδιαστές μόδας στην Ευρώπη έχουν εντάξει τη γούνα στα μοντέλα τους. Αυτό επιτρέπει στη Διεθνή Ομοσπονδία να ελπίζει στη σταδιακή αποκλιμάκωση των αρνητικών κριτικών για τα γούνινα προϊόντα, κάτι που επηρέασε καταλυτικά τη πτώση των πωλήσεων γούνινων ενδυμάτων σε Βόρεια Αμερική και Ευρώπη. Τώρα προσπαθούν να κάνουν άνοιγμα στις αγορές της Ιαπωνίας και Νοτ. Κορέας αλλά και στην Ινδία, εκεί δηλαδή που υπάρχουν και πολύ υψηλά εισοδήματα. Δυστυχώς λίγες αλλά δυναμικές επιχειρήσεις στην Καστοριά ακολουθούν τις προτροπές της Διεθνούς Ομοσπονδίας, οι περισσότεροι αρκούνται, όπως χαρακτηριστικά μας τόνισαν στην Ομοσπονδία, «...να ακολουθούν τον πρώτο ως αρχηγό, σύνδρομο follow the leader».

Ο ΕΟΜΜΕΧ είχε ιδρύσει το 1990 το Κέντρο Ελληνικής Γούνας με σκοπό την επιστημονική υποστήριξη των μικρών μονάδων παρέχοντας υπηρεσίες Σχεδίασης Μόδας Γουναρικών. Ενώ η πρωτοβουλία ήταν σημαντική, η υπο-στελέχωση και η μεγάλη επιφυλακτικότητα των επιχειρηματιών δεν επέτρεψαν την ουσιαστική λειτουργία και η σταδιακή συρρίκνωση του ίδιου του ΕΟΜΜΕΧ το οδήγησαν σε μαρασμό και κατάργηση το 2013. Αντιθέτως, το Εκθετήριο Δημοπρατήριο Καστοριάς, ΕΔΗΚΑ ΑΕ, είναι ανώνυμη εταιρία λαϊκής βάσης, ιδρύθηκε το 1982 και λειτουργεί πολύ αποδοτικά από το 1994, σε ανεξάρτητο μεγάλο κτίριο, έκθεση με δυνατότητα αγορών. Δίνει τη δυνατότητα σε μικρούς παραγωγούς να εκθέτουν και να πωλούν τα προϊόντα τους.

Εκτός από τους παραπάνω ειδικούς φορείς υπάρχουν φυσικά το ΕΒΕ Καστοριάς, η Περιφερειακή Αυτοδιοίκηση και ο Δήμος. Όλοι οι φορείς ασχολούνται άμεσα και έμμεσα με τη γούνα αλλά οι επιχειρηματίες και οι γουνεργάτες έχουν πολλά παράπονα με την στόχευση των ενεργειών και την αποτελεσματικότητά τους. Τέλος, η Περιφέρεια Δυτ. Μακεδονίας έχει οργανώσει από το 2005 Παρατηρητήριο Καινοτομίας (K-Cluster) με διάφορες ειδικεύσεις μεταξύ των οποίων και για τη γούνα/δέρμα, έχει οδηγήσει βέλτιστων πρακτικών για μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις και

παρέχει τεχνογνωσία για χρηματοδότηση των cluster. Στις επίμονες ερωτήσεις μας σε επιχειρηματίες δήλωσαν σχετική άγνοια.

Έχοντας ακολουθήσει τις θεωρίες και μεθοδολογίες ανάλυσης των τοπικών αγορών εργασίας, τα βασικά σημεία που αφορούν το ανθρώπινο δυναμικό της γουνοποιίας της Καστοριάς, είναι:

1. Η γήρανση του συνολικού πληθυσμού και το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, παρά τη βελτίωση των δυο τελευταίων δεκαετιών.

2. Τα υψηλά ποσοστά φτώχειας παρά την παραγωγή μεγάλης αξίας προϊόντων

3. Η πόλωση μεταξύ αυτοδίδακτων/παραδοσιακών και πτυχιούχων/σύγχρονων επιχειρηματιών. Οι πρώτοι ακολουθούν αμυντικές και οι δεύτεροι επιθετικές στρατηγικές αναδιάρθρωσης. Η πόλωση αποτυπώνεται και στη χωροθέτηση των επιχειρήσεων και στη δημιουργία χωριστών επαγγελματικών ενώσεων.

4. Το εργατικό δυναμικό είναι στη πλειοψηφία τους άνω των 45-50 ετών, έμαθαν την περίτεχνη εργασία εμπειρικά από παιδιά, συνεχίζουν σε μεγάλα ποσοστά να εργάζονται ως ανασφάλιστοι/ες και η εργασία εξακολουθεί να είναι πολύ κουραστική και με σοβαρές επιπτώσεις στη υγεία.

5. Η τοπική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από εποχικότητα, ανεργία, πολυαπασχόληση και μεγάλα ποσοστά αδήλωτης/άτυπης εργασίας φασόν στα σπίτια και σε πολύ μικρά εργαστήρια.

6. Οι υπηρεσίες προς τις μονάδες έχουν εκσυγχρονιστεί, είναι επαρκείς και το ίδιο ισχύει για τους θεσμούς και τις επαγγελματικές ενώσεις.

7. Τέλος, επιβεβαιώθηκαν οι αρχικές μας υποθέσεις ότι το ανθρώπινο δυναμικό παραμένει συγχρόνως το ισχυρότερο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της Καστοριάς αλλά και η αχίλλειος πτέρνα του, λόγω της ισχνής έως ανύπαρκτης ανανέωσης του εργατικού δυναμικού.

5. «Σκέψου παγκόσμια, δράσε ως χειροτέχνης» - τελικές παρατηρήσεις

Δανειζόμαστε τον ακροτελεύτιο τίτλο από το ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Economist* (12.12.14) “Luxury: exclusively for everybody”, στο οποίο περιγράφει την ανερχόμενη σημασία της παραγωγής πολυτελών προϊόντων στην Ευρώπη, ως προς τα κέρδη και τη δημιουργία απασχόλησης. Η χειροτεχνία, η παράδοση και η αίσθηση του τόπου, σημειώνει ο *Economist*, είναι πάντα τμήμα της διήγησης που περιγράφει την επιτυχία των πολυτελών προϊόντων. Σήμερα το σύνθημα είναι «think global, act artisan» και συμπυκνώνει με τον καλύτερο τρόπο τις στρατηγικές των μεγάλων αλλά και των μεσαίων Ευρωπαϊκών επιχειρήσεων πολυτελών

προϊόντων. Η προσοχή στη χειροτεχνική ποιότητα των προϊόντων και η αναζήτηση αγορών σε παγκόσμιο επίπεδο είναι ένα από τα μυστικά της επιτυχίας των Ευρωπαϊκών πολυτελών προϊόντων. Γι αυτό η συμμετοχή τους στην Ευρωπαϊκή οικονομία δεν είναι αμελητέα. Το 2013 σε επίπεδο ΕΕ, η αξία των πωλήσεων ήταν 726 δις ευρώ, αντιστοιχούσε με το 4% του ΑΕΠ της ΕΕ, έδινε άμεση και έμμεση εργασία σε 1,7 εκατομμύρια εργαζόμενους/ες και συμμετείχε με 17% στο σύνολο των Ευρωπαϊκών εξαγωγών. Οι παραγωγοί πολυτελών προϊόντων χρησιμοποιούν κυρίως ευρωπαϊούς ντόπιους τεχνίτες και σπάνια καταφεύγουν σε ξένους. Στα «μαλακά» καταναλωτικά προϊόντα, όπως ενδύματα, τσάντες, παπούτσια κλπ, όπου η παραγωγή είναι χαμηλής τεχνολογίας και το κόστος έχει διακυμάνσεις οι οικονομίες κλίμακας αναζητούνται στο μάρκετινγκ και στο εμπόριο.

Τα παραπάνω θα μπορούσαν να περιγράψουν και τις στρατηγικές των επιχειρήσεων γουνοποιίας της Καστοριάς, της μόνης περιοχής περαγωγής γουναρικών στην Ευρώπη. Δυστυχώς όμως αφορούν ελάχιστες μεγάλες επιχειρήσεις. Ενώ τα ενδύματα από γούνα είναι ακριβά, η ποιότητα του τελικού προϊόντος είναι μοναδική, η διαδικασία της παραγωγής παραμένει χειροτεχνική, η παράδοση και η τοπικότητα ήδη υπάρχουν, λείπουν οι επιθετικές στρατηγικές των επιχειρήσεων, οι νεωτερικές νοοτροπίες των επιχειρηματιών και οι υποστηρικτικές πολιτικές τοπικών και εθνικών θεσμών που θα βάλουν την καστοριανή γούνα στην παγκόσμια αγορά των πολυτελών προϊόντων. Προς αυτή την κατεύθυνση δεν επαρκεί ο εξαγωγικός προσανατολισμός προς δυο μόνο χώρες και οι υφιστάμενες στρατηγικές εμπορίας και μάρκετινγκ. Η κρίση στην Ουκρανία και οι περιορισμοί εξαγωγών προς Ρωσία το 2014 έχουν ήδη αρνητικές επιπτώσεις στο τοπικό παραγωγικό σύστημα.

Παρά την τρέχουσα δυσμενή οικονομική συγκυρία ο κλάδος της γούνας επιδεικνύει αξιοσημείωτη σταθερότητα και σημαντική εξαγωγική δραστηριότητα, κυρίως λόγω των καλών κλιματολογικών συνθηκών της χώρας για εκτροφή γουνοφόρων ζώων, τη μακροχρόνια παράδοση και γνώση της αγοράς που έχουν

πλέον οι ελληνικές επιχειρήσεις, της αναγνωρισμένης ποιότητα των ελληνικών ειδών γούνας αλλά και του σχετικά υψηλού επιπέδου τεχνογνωσίας του ανθρώπινου δυναμικού που δραστηριοποιείται στον κλάδο (Δαλαγκίδας, 2012). Τέλος, βασική απειλή για τον κλάδο της γούνας μπορεί να θεωρηθεί η διείσδυση της Κίνας στον ανταγωνισμό, η οποία αποτελεί τον σημαντικότερο ανταγωνιστή των ελληνικών επιχειρήσεων του κλάδου, μιας και τα τελευταία 15 χρόνια έχει ξεπεράσει πλέον την Ελλάδα και βρίσκεται στην 1^η θέση της παγκόσμιας κατάταξης στην παραγωγή γούνινων ενδυμάτων.

Εκτός των ανωτέρω εξωγενών παραγόντων, οι διαφαινόμενες αρνητικές προοπτικές στην ανανέωση του εργατικού δυναμικού υποσκάπτουν τον σημαντικότερο ενδογενή παράγοντα του τοπικού παραγωγικού συστήματος. Έτσι, ενώ οι παλιές αμυντικές στρατηγικές αναδιάρθρωσης ήταν επαρκείς για την αναπαραγωγή του τοπικού παραγωγικού συστήματος μέχρι τη δεκαετία του 1990, είναι προφανές ότι δεν επαρκούν σήμερα. Το ανθρώπινο δυναμικό ήταν και παραμένει ο παράγοντας κλειδί για την επιβίωση της Καστοριάς, σήμερα όμως δεν μπορεί να περιοριστεί απλώς στην επιβίωση. Οι τοπικά κοινωνικοί δρώντες θα πρέπει να αντιληφθούν τις απαιτήσεις που προϋποθέτει το σύνθημα «σκέψου παγκόσμια, δράσε ως χειροτέχνης» και να δράσουν αντίστοιχα. Η παγκόσμια αγορά πολυτελών προϊόντων περιμένει τα γουναρικά της Καστοριάς όχι όμως για πάντα.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Βαΐου Ν. και Χατζημηχάλης Κ., 1997, Με τη Ραπτομηχανή στη Κουζίνα και τους Πολωνούς στους Αγρούς: Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη Εργασία, Εξάντας, Αθήνα
- Βλαδίκας Α. και Πιτούλη Ε. (2009), Η βιοτεχνία της γούνας στη Δυτική Μακεδονία και η πορεία του κλάδου τα τελευταία χρόνια, ΑΤΕΙ Δ. Μακεδονίας, Τμήμα Διεθνούς Εμπορίου, πτυχιακή εργασία
- Δαγκαλίδης Α. (2012), Κλαδική μελέτη Γουνοποιίας, Μονάδα Οικονομικής Ανάλυσης και Αγορών, Τράπεζα Πειραιώς

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

- Επιμελητήριο Καστοριάς, 2011, Προτάσεις ανάπτυξης του κλάδου της ελληνικής γουνοποιίας, διαθέσιμο στο <http://www.kastoriachamber.gr/kastoriaimages/> (τελ. πρόσβαση 15/1/2015)
- ΚΕΚΓΣΕΒΕΕ, 2009, Επαγγελματικό περίγραμμα του Γουνοποιού (πολυγραφημένο)
- Μυλωνάς, Κ. (1982) *Ανάλυση της γουνοποιίας της Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη (mimeo)
- Σαρακατσάνου, Ε. (2002) *Ο κλάδος γουνοποιίας και το τοπικό εργατικό δυναμικό της Καστοριάς*, Πτυχιακή εργασία, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (επιβλέπων: Κ. Χατζημιχάλης)
- ΣΕΒΕ (Σύνδεσμος Εξαγωγέων Βορείου Ελλάδος) (2013), Χαρτογράφηση της εξαγωγικής δραστηριότητας της Ελλάδας ανά Περιφέρεια και Νομό 2008-2012, διαθέσιμο στο <http://www.seve.gr/inst/seve/gallery>(τελ. πρόσβαση 15/1/2015)
- Φουτάκης, D. (2004) “Χώρος, ανταγωνιστικότητα και κοινωνικό κεφάλαιο: μια κριτική ανασκόπηση», στο: Γρ. Καυκαλάς (επιμ.) *Ζητήματα Χωρικής Ανάπτυξης*, Αθήνα: Κριτική, σελ. 39-72
- Χατζημιχάλης, Κ. (2007) «Η πολιτισμική στροφή και οι μη οικονομικοί παράγοντες», στο: Θ. Τερκενλή, Θ. Ιωσηφίδης, Ι. Χωριανόπουλος (επιμ.) *Ανθρωπογεωγραφία: Άνθρωπος, Κοινωνία, Χώρος*, Κριτική: Αθήνα, σελ. 409-421
- Ψυχάρης κ.α., 2011

Ξενόγλωσσες

- Amin, A., Thrift, N. (1992) « Living in the Global », in: A. Amin, N. Thrift (eds) *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford Univ. Press, Oxford, pp. 1-22.
- Artelaris and Kandyliis, 2014
- Asheim, B, (2003) “On the new economic geography of post-Fordist learning economies”, in: Öhman,J., Simonsen, K. (eds) *Voices form the North: New Trends in Nordic Human Geography*, Ashgate: Aldeshot, pp.29-48
- Becattini, G. (1990) “The Marchallian industrial district as a socio-economic notion”, in: F. Pyke, G. Becattini, W. Sengerberger (eds) *Industrial Districts and the interfirm co-operation in Italy*, ILO, Geneva, pp. 134-142.
- Cooke, P. Morgan, K. (1998) *The associational economy: firms, regions and innovation*, Oxford Univ. Press.
- De Filippis, J. (2002), “Symposium on Social Capital: an Introduction”, *Antipode*, Vol. 34:4, pp. 790-795.
- Demateis, G. Governa, F. (2003) “ Ha ancora senso parlare di identità territoriale? in : *Convegno Internazionale, La Nuova Cultura delle Città*, Accademia dei Lincei, Roma, 5-7 November
- Economic Geography* 85(9), 2009 βλ. το αφιέρωμα στο *Economist* (12.12.14) “Luxury: exclusively for everybody”,
- Fine, B. (2001), *Social Capital versus Social Theory*, Routledge:London

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση(Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

- Fujita M and Krugman P, 2004, "The New Economic Geography: past, present and future", *Papers in Regional Science*, 83, 139-164.
- Hadjimichalis, C. (2006)a "Non-economic Factors in Economic Geography and in "New Regionalism": a sympathetic critique", *International Journal of Urban and Regional Research*, 30:3, pp. 690-704,
- Hadjimichalis, C. (2006)b "The end of Third Italy as we knew it?", *Antipode*, vol. 38:1, pp. 82-106
- Hadjimichalis, C., Hudson, R. (2014) "Contemporary Crisis across Europe and the Crisis of Regional Development Theories", *Regional Studies*, vol.48:1, pp. 208-218
- Harvey, D., (2010) *The Enigma of Capital*. London: Profile Books.
- Krugman, P., (1991), *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge MA.
- Labrianidis, L. (ed) (2008) *The Moving Frontier: the changing geography of production in labour-intensive industries*, Aldershot: Ashgate
- Leborgne, D., Lipietz, A. (1987) "New technologies, new modes of regulation", in: *Proceedings 3d International Seminar of the Aegean "Changing labour processes and new forms of urbanization"*, Samos, Greece.
- Lee, R. Clark, G. Pollard, J., Leyshon, A. (2009) "The remit of financial geography before and after the crisis", *Journal of Economic Geography*, 9 (5) : 723-747
- Mingione, E. (1998) *Sociologia della vita economica*, Carocci, Roma.
- Martin, R. (2011) "The local geographies of the financial crisis: from the housing bubble to economic recession and beyond", *Journal of Economic Geography*, 11: 587-618
- Massey, D. (1985/1995) *Spatial Division of Labour*, London: McMillan
- Paci, M. (1972) *Mercato del lavoro e classi sociali in Italia*, Il Mulino, Bologna
- Scott, A. (1988) *New Industrialised Spaces*, Pion, London
- Storper, M. (1997) *The regional world: territorial development in a global economy*, Guilford, N.Y.
- Venables A, (1996), "Equilibrium locations of vertically linked industries", *International Economic Review*, 37, 341-359.

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση(Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.